

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Bakalářská práce

Karla Pokorná

Představové schéma NÁDOBA v českém znakovém jazyce

The CONTAINER image schema in Czech Sign Language

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala své vedoucí práce doc. Ireně Vaňkové za odborné vedení, cenné rady, obrovskou podporu a za všechny přínosné podněty po celou dobu, kdy tato práce vznikala. Dále děkuji dr. Lence Okrouhlíkové za konzultaci k popisu znaků a figurantovi fotografií Janu Wirthovi. Velké poděkování patří také mojí rodině, přátelům a kolegům z oboru čeština v komunikaci neslyšících, bez jejichž podpory by se má práce nerozvinula do této podoby.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....

Podpis .....

Abstrakt

Bakalářská práce se v kontextu kognitivní lingvistiky zabývá představovým schématem NÁDOBA (CONTAINER) v českém znakovém jazyce. Po teoretickém úvodu zaměřeném zvláště na konceptuální metafory, představová schémata a v rámci znakových jazyků na metaforicko-ikonické mapování, se práce věnuje základním poznatkům o schématu NÁDOBA a jeho fungování. Ve výzkumné části jsou vymezeny fonologické rysy, na jejichž základě lze ve znacích uplatnění příslušného schématu identifikovat. Představen je následně korpus znaků českého znakového jazyka, v nichž se schéma NÁDOBA realizuje. Analyzované znaky jsou kategorizovány na základě významových oblastí a podle dalších kritérií fonologických struktur.

Klíčová slova: představové schéma, kognitivní lingvistika, tělesnost, pojmová metafora, ikoničnost, zdvojené mapování, český znakový jazyk

Abstract

The bachelor's thesis focuses on the CONTAINER image schema in Czech Sign Language in the context of cognitive linguistics. After a theoretical introduction focused mainly on conceptual metaphors, image schemas and iconic-metaphorical mapping in sign languages, the thesis engages in basic knowledge about the CONTAINER image schema and its function. The research part begins with determining the phonological features that help to identify the use of image schema in signs. After that the corpus of the signs of Czech Sign Language that use the CONTAINER schema is introduced. The examined signs are categorized based on their semantics fields and also according to the criteria of phonological structure.

Key words: image schema, cognitive linguistics, embodiment, conceptual metaphors, iconicity, double-mapping, Czech Sign Language

Obsah

Úvod.....	7
1 Kognitivní lingvistika.....	9
1.1 Tělesnost	10
1.2 Teorie představových schémat a konceptuálních metafor	11
1.2.1 Představová schémata	12
1.2.2 Konceptuální metafory	14
2 Kognitivní lingvistika znakových jazyků.....	17
2.1 Ikonicitá.....	17
2.2 Zdvojené mapování ve znakových jazycích	19
2.2.1 Metaforické mapování	20
2.2.2 Ikonické mapování.....	20
2.3 Teorie představových schémat a konceptuálních metafor ve znakových jazycích....	22
2.3.1 Představová schémata	22
2.3.2 Konceptuální metafory	23
3 Představové schéma NÁDOBA	25
3.1 Vymezení schématu NÁDOBA.....	26
3.1.1 Tělesná zkušenost	26
3.1.2 Strukturní elementy.....	27
3.1.3 Základní logika	28
3.2 Metafory nádob	29
3.2.1 Metafory nádob v mluvených jazycích.....	30
3.2.2 Metafory nádob ve znakových jazycích	31
4 Představové schéma NÁDOBA v českém znakovém jazyce	44
4.1 Výběr jazykového materiálu a způsob analýzy.....	44
4.2 Fonologická struktura znaků, v nichž se realizuje představové schéma NÁDOBA	46
4.3 Vybrané příklady znaků s představovým schématem NÁDOBA v ČZJ.....	53
4.3.1 HLAVA JE NÁDOBA	55
4.3.2 TRUP JE NÁDOBA	62
Závěr	67
Použitá literatura	70
Přílohy.....	75

Seznam zkratek

ASL	Americký znakový jazyk
BSL	Britský znakový jazyk
CSL	Katalánský znakový jazyk
ČZJ	Český znakový jazyk
LIS	Italský znakový jazyk
NESČ	Nový encyklopedický slovník češtiny

Úvod

„Obyčejná slova vyjadřují jen to, co jsme už věděli; právě díky metafoře můžeme uchopit něco nového.“

Aristoteles

Výše uvedený citát řeckého filosofa Aristotela z jeho spisu *Poetika* je obhajobou metaforických forem, které byly v jazyce po dlouhá staletí považovány za pouhé ozdobné prvky užívané zejména v poezii a rétorice. Dnes však metafora není jen předmětem literární teorie, ale je i velkým tématem kognitivní lingvistiky. Od 80. let 20. století je metafora chápána mnohem širě jako nedílná součást každodenního užívání jazyka, která se podílí na utváření našeho kognitivního systému, aniž bychom si to příliš uvědomovali. Chápání této tzv. **konceptuální metafory** nezasáhlo jen lingvistiku mluvených jazyků, ale už v 90. letech je zájmem také lingvistiky jazyků znakových, přirozených jazyků neslyšících. Metafora od té doby objevuje v pojmovém systému neslyšících (a uživatelů znakového jazyka) mnoho zajímavých poznatků, a tak se Aristotelův citát aktualizuje, a i dnes díky metafoře, avšak té kognitivně pojaté, můžeme uchopit něco nového.

Kognitivní přístup ke znakovému jazyku se v posledních letech aplikuje i ve výzkumu českého znakového jazyka. Pozornost se zatím soustředila především na konceptuální metafory a další kognitivní témata jako je kategorizace či jazykový obraz světa. V souvislosti s problematikou metafor pokládá kognitivní lingvistika ale i další otázky, zejména na jakém principu fungují tzv. **představová schémata**. S termínem představové schéma (*image schema*), které odkrývá motivaci metafor v tělesné zkušenosti, přichází Mark Johnson v knize *The Body in the Mind*, kde uvádí celkem 27 základních představových schémat (Johnson 1990, s. 126). Výzkum konkrétního schématu v českém znakovém jazyce byl prozatím předmětem jen jedné diplomové práce, a to Anny Moudré, která popsala představové schéma CESTA (podrobněji Moudrá 2017). Kromě CESTY (*PATH*) zařadil Johnson do svého výčtu základních vzorců i NÁDOBU (*CONTAINER*), která má v odborné literatuře status nejběžnějšího a nejuniverzálnějšího schématu vůbec, a tak právě představové schéma NÁDOBA se stalo tématem této bakalářské práce, která se bude soustředit na NÁDOBU ve vztahu k českému znakovému jazyku.

Cílem výzkumu představového schématu NÁDOBA bude představení základního fungování tohoto schématu obecně a následně na vybraných příkladech znaků ukázat, jak se toto schéma uplatňuje v českém znakovém jazyce. Ve výzkumné části bude navržena

metodologie, kterou lze příslušné schéma ve znacích identifikovat. Další součástí výzkumu bude také pozorování zkoumaného materiálu z hlediska sémantiky, podle které proběhne kategorizace jednotlivých znaků do významových oblastí či do dalších případných okruhů.

První dvě kapitoly uvedou základy kognitivní lingvistiky v mluvených a znakových jazycích, soustředit se budou zejména na teorie představových schémat a konceptuálních metafor, v kontextu znakových jazyků bude položen důraz na nové poznatky ze studia ikonicity. Třetí kapitola se bude zabývat představovým schématem NÁDOBA obecně, představí základní informace o jeho fungování v jazyce a doplní je o některé výzkumy metafor nádob jak v mluvených, tak ve znakových jazycích. Čtvrté kapitole bude věnován vlastní výzkum představového schématu NÁDOBA na materiálu českého znakového jazyka, kde budou prezentovány vybrané příklady znaků s přítomností zkoumaného schématu, předcházet jim bude podrobné vysvětlení způsobu analýzy a popis vytvoření kritérií, na jejichž základě lze schéma identifikovat.

1 Kognitivní lingvistika

Přístup k jazyku, který se dnes obvykle označuje jako **kognitivní lingvistika**, je charakteristický tím, že chápe jazyk v těsném vztahu k lidskému poznávacímu systému. Tento kognitivní obrat k jazyku se začal vymezovat v 70. letech 20. století, kdy začal být zpochybňován generativismus Noama Chomského.¹ Mezi lingvisty, kteří zaujali nesouhlasný postoj k principům generativní gramatiky, byli například George Lakoff a Mark Johnson. Ve své knize *Metaphors We Live By* (1980),² nabízejí alternativní výklad významu, v němž na místě objektivní pravdy stojí lidská zkušenost a porozumění. Podle Lakoffa a Johnsona má význam v západní filozofii a lingvistice velmi málo společného s tím, co lidé ve svém životě považují za smysluplné, proto je potřeba k významu uplatnit přístup, který má zkušenostní charakter. (Lakoff – Johnson 2014).

Lakoffova a Johnsonova kniha *Metafory, kterými žijeme* ukázala, že metafora není jen prostředkem básnické obraznosti a záležitostí jazyka, ale je především přirozenou součástí lidského myšlení a konání, aniž bychom si metaforickou podstatu našeho konceptuálního systému uvědomovali. Tento zcela nový pohled na metaforu byl rozšířen v dalších knihách, a to jednak Johnsonovou knihou *The Body in the Mind*, ukazující tělesně-prostorový, motorický a percepční základ člověka a v něm uplatňující se představová schémata, a jednak Lakoffovou knihou *Women, Fire and Dangerous Things* (1987),³ zdůrazňující kognitivní přístup ke kategorizaci.

Zprvu nezávisle na americké kognitivní lingvistice se v 80. letech 20. století začala v Polsku (v čele s Bartmińským) formovat **kognitivní etnolingvistika** zdůrazňující úzké sepětí jazyka s kulturou,⁴ jejímž ústředním pojmem se stal jazykový obraz světa.⁵ Jako základní principy jazykového utváření obrazu světa zohledňuje v podstatě stejné principy jako kognitivní lingvistika americká: tělesnost (v případě polské školy šíře pojatého antropocentrismu), konceptuální metaforu a teorii kategorizace. Přitom však je v polském

---

¹ **Generativismus**, jak jej formuloval N. Chomsky, pojímá jazyk jako množinu vět konstruovanou z konečného počtu elementů. Cílem lingvistického výzkumu je popis pravidel, podle nichž je z daných elementů generováno nekonečné množství gramaticky správných vět. Přitom jde o pravidla čistě formální určující gramatickou výstavbu věty, nikoli o pravidla uplatňující se v komunikaci. (Mareš 2014).

² Český překlad M. Čejky *Metafory, kterými žijeme* vyšel v roce 2002, 2. vydání vyšlo v roce 2014.

³ Český překlad D. Lukeše *Ženy, oheň a nebezpečné věci* vyšel v roce 2006.

⁴ Badatelé, kteří zdůrazňují kulturní aspekt, označují své disciplíny kromě kognitivní etnolingvistiky také jako kognitivně-kulturní lingvistiku, příp. antropologickou lingvistiku (Vaňková 2003).

⁵ **Jazykový obraz světa** je způsob, jakým určité jazykové společenství konceptualizuje, prožívá, hodnotí a sdílí skutečnost. Jedná se o interpretaci světa obsaženou v určitém jazyce – v jeho gramatických kategoriích, ve významové struktuře slovní zásoby, ve frazeologii. (Vaňková 2013).

přístupu východiskem studia jazykového obrazu světa přímá souvztažnost národního jazyka s národní kulturou. (Vaňková 2007, s. 47).

Kognitivní lingvistika se od 80. let 20. století začala dále rozvíjet a potřeba najít přístup k jazyku, který by vycházel z faktu, že lidská řeč je těsně spjata s našim myšlením, vedla k přijímání tohoto přístupu i do dalších škol. V roce 1989 se v Německu konala první kognitivně-lingvisticky zaměřená konference. Ve stejném roce vznikla organizace *International Cognitive Linguistics Association* (ICLA) a o rok později byl založen kognitivně orientovaný časopis *Cognitive Linguistics*.⁶

Mezi základní pojmy kognitivní lingvistiky patří **metafora** (a metonymie), **tělesnost** a na ni vázaná **představová schémata**, **kategorizace** a pojem **jazykový obraz světa**. Kategorizací a jazykovým obrazem světa se tato práce vzhledem k tématu nebude podrobněji zabývat, ale je třeba zdůraznit, že výklady o všech uvedených pojmech se prolínají, a je proto důležité vzít v úvahu všechny tyto aspekty v jejich vzájemné provázanosti.

1.1 Tělesnost

Podle jedné ze základních tezí kognitivního a kulturního přístupu k jazyku je uchopování, prožívání a pojmenovávání světa kolem nás vázáno na **tělesnost**. Jinak řečeno je kladen důraz na „tělesnou“ povahu našeho pojmového systému, což je podmíněno biologickou podstatou člověka – lidské tělo je ukotveno v prostoru, ve kterém se pohybuje, podléhá gravitaci, je vybavené smyslovým vnímáním. V kognitivní lingvistice je proto tělesná zkušenost lidské existence základem vědeckého přístupu ke světu, člověku a jeho jazyku. Lakoff a Johnson tento přístup pojmenovávají jako **zkušenostní realismus** neboli **experientialismus**. (Lakoff – Johnson 2014).

Experientialismus vychází z názoru, že pravda je vzhledem k nějakému pojmovému systému vždy relativní, a že tedy neexistuje úplně objektivní nebo absolutní pravda. Podstatou experientialismu je přístup k významu, resp. ke světu, který chápeme skrze své tělesné interakce s ním. Tradiční teorie významu jsou podle Lakoffa a Johnsona zakořeněna v **mýtu objektivismu**. Ten oprošťuje význam od lidské tělesné schránky a umísťuje jej do objektivní reality, o které lze říci, že je absolutně a bezpodmínečně pravdivá. Objektivisté tvrdí, že abychom mohli skutečnost popsat přesně, potřebujeme k tomu slova, jejichž významy jsou

---

⁶ Zpracováno podle <http://www.cognitivelinguistics.org/en>.

jasné a pevně dané. (Lakoff – Johnson 2014, s. 202–212). Objektivita dává k dispozici „metodologii, která umožňuje, abychom se pozvedli nad svou subjektivní omezenost a abychom dosáhli porozumění z univerzálně platného a nepředpojatého hlediska“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 204).

Mohlo by se zdát, že odmítnutí objektivistického hlediska vede k předpokladu, že jedinou alternativou objektivismu je více či méně radikální subjektivismus. **Mýtus subjektivismu** implikuje, že svět si vytváříme podle vlastní fantazie. V jeho pojetí jsou nejdůležitějšími složkami lidského poznání naše pocity, estetická senzibilita, morální praxe a duchovní vědomí. (Lakoff – Johnson 2014, s. 202–212). „Toto vše jsou čistě subjektivní záležitosti. Nic z toho není čistě racionální nebo objektivní.“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 205).

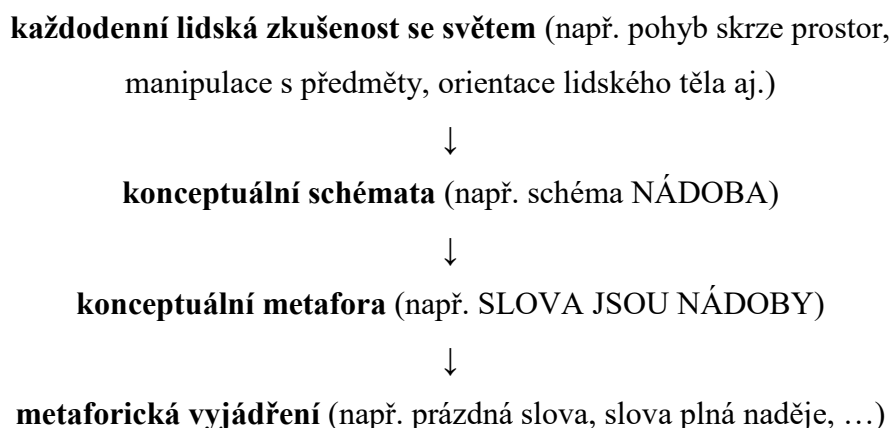
Lakoff a Johnson ve své knize *Metafory, kterými žijeme* nabízejí experiencialismus vedle mýtu objektivismu a subjektivismu jako volbu třetí, o níž se domnívají, že „je se skutečnostmi naší zkušenosti v lepším souladu“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 203). Důvodem volby této třetí alternativy je okolnost, že metafora spojuje rozum s fantazií: „Metafora je tedy imaginativní racionalita.“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 210). Experienciální přístup překlenuje propast mezi objektivismem, nabízející absolutní objektivitu, a subjektivismem, nabízející subjektivní intuici. Není tedy s těmito mýty v rozporu, ale snaží se je doplnit a vzájemně spojit. Experiencialismus poskytuje způsob, jak rozumět světu skrze naše zkušenosti v každodenních **interakcích** s jinými lidmi a také s naším fyzickým a kulturním prostředím. (Lakoff – Johnson 2014, s. 202–212).

1.2 Teorie představových schémat a konceptuálních metafor

Nahlížení na podstatu a fungování metafor se v 80. letech 20. století proměnilo. Kognitivní věda přistoupila k metaforám z jiného hlediska a obrátila pozornost od metafor užívaných v uměleckých textech k metaforám konvenčním, běžně užívaných v našem každodenním životě. Pro uchopení tohoto typu metafor formulovali Lakoff a Johnson **teorii konceptuálních metafor**. Teorie konceptuálních metafor, jinak nazývaná i teorie pojmových metafor či kognitivních metafor, se stala základním pilířem kognitivní lingvistiky. Teorii konceptuální metafory doplnil ve své práci Johnson o **teorii představových schémat**. Prostřednictvím představových schémat, také nazývaných pojmová schémata či konceptuální, se utvářejí právě metafory. (Johnson 1987).

Na výklad tělesnosti v předchozí podkapitole navazuje následující výklad představových schémat a ten pak na výklad konceptuálních metafor. Jednotlivé vztahy jsou ukázány v níže uvedeném diagramu, ve kterém je výchozím bodem každodenní lidská zkušenost se světem, na jejímž základě dochází k formulování schémat, ze kterých se následně utvářejí metafory. V jazyce se metafory realizují prostřednictvím metaforických vyjádření.⁷

Vztah konceptuálních schémat a metafor:⁸

1.2.1 Představová schémata

Mark Johnson ve své knize *The Body in the Mind* dokládá, že naše tělesnost se stává základem pro **představová schémata** (*image schemas*), jimiž je člověk ukotven do světa. Tato schémata prostorového charakteru slouží jako zdrojové oblasti metafor pro různé neprostorové, zpravidla abstraktní pojmy. Johnson definuje představové schéma jako opakující se, dynamický vzorec, pravidelný a strukturovaný celek,⁹ vycházející z našeho nejběžnějšího tělesného fungování. Jasná definovatelnost vzorce je daná každodenní fyzickou zkušeností člověka, jeho orientací v prostoru, smyslovým vnímáním, manipulací s předměty a bezprostřední interakcí s prostředím. Tyto mentální vzorce si osvojujeme od nejtělejšího dětství a jsou pravděpodobně univerzální (tj. jsou tvořeny bez ohledu na kulturní pozadí, čímž se odlišují

⁷ Ačkoliv se ve většině dosavadních pracích o kognitivní lingvistice setkáváme s postupem, kdy je nejprve vyložen výklad konceptuálních metafor a až poté výklad představových schémat, v této práci bude použit postup opačný. Chronologické řazení podle tehdejšího postupujícího výzkumu bude nahrazeno postupem, který zdůrazňuje vývojový vztah mezi jednotlivými pojmy.

⁸ Zpracováno podle Vaňková (2012, s. 60), diagram převzat z Moudrá (2015, s. 14).

⁹ Kognitivní lingvistika pracuje také s termínem zkušenostní *gestalt*. Některé jevy vyžadují, abychom na ně pohlíželi jako na svazek jednotlivých složek, tento svazek vytváří právě *gestalt*. Ten je definován jako celek, který považujeme za základnější než jeho části. (Lakoff–Johnson 2014, s. 87).

od metafor). Ačkoliv existující pojmy mohou dále ovlivňovat strukturu naší zkušenosti, podle Johnsona jsou základní zkušenostní struktury přítomné bez ohledu na jakýkoli vliv jiných pojmů. (Johnson 1987).

Johnson (1987, s. 23) používá termíny *schema* (schéma), *embodied schema* (tělesné schéma) a *image schema* (představové schéma) jako zaměnitelné. Ve své práci dává přednost posledním dvěma termínům, které lépe upozorňují na to, že operujeme s naším vnímáním, tělesným pohybem a fyzickou manipulací objektů v prostoru. I v této práci je upřednostněn termín *image schema*, resp. jeho český ekvivalent **představové schéma** (někdy jen „schéma“).

Termín *schéma* Johnson (1987, s. 19–23) používá ve smyslu, v jakém ho poprvé použil Immanuel Kant. Ten chápal schémata jako nepropoziční struktury naší představivosti, která jsou dána naší tělesnou zkušeností. Ačkoliv se Johnson neshoduje s celkovou interpretací Kantova schématu, upozorňuje na to, že si Kant jako první uvědomil imaginativní a nepropoziční podstatu schémat. Johnson odlišuje své pojetí schématu od jiných pojetí, ve kterých je kladen důraz právě na propoziční strukturu. Johnson (1987, s. 23) shrnuje, že „představové schéma není propoziční“ a že „představové schéma není bohatá, konkrétní představa, ani mentální obraz“¹⁰ a odlišuje tak představové schéma od běžně chápaného mentálního obrazu (obrazotvornosti) a propozice.

Johnson (1987, s. 126) uvádí celkem 27 představových schémat: CONTAINER (nádoba, schrána), BLOCKAGE (překážka), ENABLEMENT (spuštění, aktivace, uvedení v činnost, „umožnění“), PATH (cesta), CYCLE (cyklus), PART–WHOLE (část–celek), FULL–EMPTY (plný–prázdný), ITERATION (opakování), SURFACE (povrch), BALANCE (rovnováha, udržení rovnováhy), COUNTERFORCE (protisíla, odpor), ATTRACTION (přitažlivost), LINK (spojení), NEAR–FAR (blízko–daleko), MERGING (splynutí, sloučení, spojení), MATCHING (srovnání), CONTACT (kontakt), OBJECT (věc, předmět – účel, cíl), COMPULSION (nátlak, nucení), RESTRAINT REMOVAL (omezení, odstranění), MASS–COUNT (látkové–počítatelné, „masa“ – oddělené předměty), CENTER–PERIPHERY (centrum–periferie), SCALE (stupnice, škála), SPLITTING (roztržení, rozdělení), SUPERIMPOSITION (kladení na sebe, vršení), PROCESS (proces, průběh), COLLECTION (sbírání).¹¹

Například základem představového schématu CESTA (*PATH*), které v češtině zkoumala Veronika Čurdová (2011, dále např. Čurdová 2016, Vodrážková 2017 aj.), je zkušenost člověka s pohybem v prostoru konaným z určitého výchozího bodu po určité spojnici až k určitému cíli. S ohledem na to, že se spojením těchto dvou lokací souvisí také časové trvání, užívá

---

¹⁰ Všechny překlady, pokud není uvedeno jinak, jsou autorčiny vlastní.

¹¹ České ekvivalenty jsou převzaty z Vaňkové (2013, s. 58).

Vondrážková přesněji pojmenování POHYB PO CESTĚ jako specifikované schéma. V konceptuálních metaforách poté funguje toto „podschéma“ jako zdrojová oblast. Např. ve vyjádření *během přednášky odbočil od tématu*¹² se realizuje konceptuální metafora KOMUNIKACE JE POHYB PO CESTĚ. (Čurdová 2016, s. 107–108). Představovými schémata se okrajově zabývají i další české práce (např. Saicová Římalová 2010).

Johnson uvádí, že seznam jeho představových schémat je značně selektivní a zahrnuje jen schémata, která považuje za ta nejdůležitější, aby ukázal na rozsah toho, jak je naše porozumění okolnímu světu podmíněno schematickému strukturování. Architekt Christopher Alexander (Johnson 1987, s. 126) například předkládá až 253 vzorců, které jsou ovlivněny naší zkušeností. Mnoho z těchto vzorců nejsou však představovými schémata ve smyslu, v jakém je chápe Johnson, tedy ve vztahu vázanosti na prostor (podrobněji Johnson 1987).

1.2.2 Konceptuální metafor

Představová schémata se uplatňují jako zdrojové oblasti **konceptuálních metafor**, ty rozšiřují naše chápání světa na celou řadu abstraktních pojmů. Podrobné zkoumání metafor Lakoffem a Johnsonem v jejich knize *Metafory, kterými žijeme*, dokázalo, že metafor jsou přirozenou součástí každodenního myšlení, aniž bychom si toho byli vědomi. „Primárně jsme na základě jazykového materiálu zjistili, že větší část našeho běžného pojmového systému je co do své povahy metaforická. A našli jsme i způsob, jak začít podrobně identifikovat právě ony metafor, které strukturují naše vnímání, myšlení a konání.“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 16). Lakoff a Johnson zjistili, že metafor nám umožňují rozumět jedné oblasti zkušenosti na základě jiné. Jako příklad uvádějí pojem SPOR/ARGUMENTACE, o kterém často mluvíme jako o válce, ačkoliv zde nejde o fyzickou bitvu, ale o bitvu verbální. Tuto skutečnost můžeme pozorovat v takových vyjádřeních jako např. *To, co tvrdíš se nedá obhájit. / Napadl každou slabinu v mé argumentaci. / Jeho kritika mířila přímo do černého.* (Lakoff – Johnson 2014, s. 16). Abychom mohli prožívat tyto činnosti, potřebujeme strukturu, kterou pojmu SPOR/ARGUMENTACE poskytuje konceptuální metafora SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA. Tento pojem je strukturovaný metaforicky, činnost je strukturována metaforicky, a proto i jazyk je metaforický. Metafora je tedy primárně záležitostí pojmového systému člověka a její vyjádření v jazyce je až sekundární. (Lakoff – Johnson 2014).

---

¹² Zdroj příkladu: Čurdová (2016, s. 108).

Definice konceptuální metafory se dnes nejčastěji uvádí jako přenášení struktury poznání z jedné oblasti do druhé, resp. ze zdrojové oblasti do cílové (např. Lakoff 1987, v češtině např. Nebeská 2005). Tato definice vychází z kognitivního procesu, který probíhá mezi **oblastí zdrojovou** (*source domain*) a **oblastí cílovou** (*target domain*). Tento proces se nazývá **metaforické mapování** (*metaphorical mapping*) a spočívá v existenci korespondencí struktur poznání mezi entitami zdrojové a cílové oblasti (Chrzą 1999, s. 20). Zdrojové oblasti mívají konkrétní charakter a svůj základ v tělesné zkušenosti, zatímco cílové oblasti jsou naopak abstraktní, jde např. o emoce nebo procesy intelektuální povahy, ale také třeba o chápání času (Vaňková 2005, s. 69).

Lakoff a Johnson (2014) definovali tři typy konceptuálních metafor: (1) **strukturní metafor** (*structural metaphors*), (2) **orientační metafor** (*orientational metaphors*) a (3) **ontologické metafor** (*ontological metaphors*):

- 1) **Strukturní metafora** využívá jednoho strukturovaného a jasně vymezeného pojmu, který souvisí s naší tělesnou a smyslovou zkušeností. Tento pojem je zdrojovou oblastí pro strukturování pojmu jiného. Např. metafora RACIONÁLNÍ SPOR JE VÁLKA umožňuje konceptualizovat racionální spory na základě fyzického konfliktu, který je pro naše chápání dostupnější. Jinak řečeno je naše pojetí sporu založeno na znalosti a zkušenosti fyzického boje, ačkoliv jsme nikdy ve skutečnosti nebojovali ve válce. Tuto metaforu najdeme např. v takových vyjádřeních, kde uvádíme své „rozumné důvody“: ... *protože jsem větší než ty*. (zastrašování) / ... *protože jak to neuděláš, tak já potom...* (hrozba) / ... *protože já jsem hlava rodiny*. (autorita)¹³ (Lakoff – Johnson 2014, s. 79–85).
- 2) **Orientační metafora** na rozdíl od metafory strukturní nestrukturuje jeden pojem na základě druhého, ale organizuje celý systém pojmů. Tyto metafor souvisejí s orientací v prostoru, kde naše těla fungují jistým specifickým způsobem. Rozšiřují prostorové orientace jako nahoru–dolů, dovnitř–ven, vpředu–vzadu, směrem k – pryč od, hluboký–mělký, centrální–periferní. Např. metafora ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE je dána okolností, že pojem ŠŤASTNÝ je orientován směrem NAHORU.¹⁴ Jinak řečeno dávají orientační metafor pojmu prostorovou orientaci. Tuto metaforu najdeme v takových vyjádřeních jako např. *Dnes se mi zvedla nálada*. / *Povzneslo mě to na duchu*. / *Pozvedl jsi mně náladu*.¹⁵ (Lakoff – Johnson 2014, s. 26–34).

¹³ Zdroje příkladů: Lakoff–Johnson (2014, s. 81).

¹⁴ Jinak tomu může být v jiných kulturách. Budoucnost je například v některých kulturách před námi, v jiných vzadu (Lakoff–Johnson 2014, s. 26).

¹⁵ Zdroj příkladů: Lakoff–Johnson (2014, s. 27).

3) **Ontologická metafora** využívá zkušenost s fyzikálními objekty a látkami, proto dovedeme nahlížet na události, činnosti, myšlenky atd. jakožto na entity nebo substance. Lidské potřeby vyžadují, abychom si kategorizovali nespojitě nebo neohraničené objekty (např. lokalizujeme hory, abychom stanovili jejich umělé hranice). Jinak řečeno nám ontologické metafory pomáhají racionálně se vypořádat se zkušeností. Např. na inflaci nahlížíme jako na entitu, což nám umožňuje k ní odkazovat, kvantifikovat ji atd. Metaforu INFLACE JE ENTITA můžeme vidět např. v těchto vyjádřeních: *Inflace snižuje naši životní úroveň. / Bude-li inflace ještě větší, půjde o holý život. / Je třeba s inflací bojovat.*¹⁶ (Lakoff – Johnson 2014, s. 39–46).

Výše uvedené tři typy metafor nejsou zcela oddělené a mohou být v daném metaforickém vyjádření kombinovány. Pro tentýž pojem se tak užívá i několika metafor. (Janda 2004, s. 24).

---

¹⁶ Zdroj příkladů: Lakoff–Johnson (2014, s. 40).

2 Kognitivní lingvistika znakových jazyků

Kognitivně lingvistický rámec byl poprvé v lingvistice znakových jazyků využit v souvislosti s ikonicitou a posléze se ve středu zájmu začala objevovat kognitivně chápaná metafora a metonymie. Zřejmě první, kdo aplikoval teorii konceptuálních metafor Lakoffa a Johnsona na znakový jazyk, byla Ronnie Wilburová, která v roce 1990 publikovala svůj článek *Metaphors in American Sign Language and English*, kde předložila konkrétní příklady metafor v americkém znakovém jazyce. Ale již v roce 1973 Frishbergová a Goughová zaznamenaly, že v ASL existují skupiny znaků, které z hlediska své sémantické oblasti sdílejí některý z parametrů znaku (čerpáno z Wilbur 1990, s. 163). Tyto poznatky poté prohloubily Phyllis P. Wilcoxová (2000) a Sarah Taubová (2001), jejichž poznatky zásadně ovlivnily kognitivně orientovaný pohled na znakové jazyky. V českém prostředí se konceptuálním metaforám věnovala Lucie Šůchová (2007), která prezentovala materiál dokládající přítomnost konceptuálních metafor v českém znakovém jazyce.

Následující podkapitoly se budou zabývat ikonicitou a metaforou. Ačkoliv jsou ikonocita a metafora přítomny ve znaku většinou simultánně, je potřeba je od sebe odlišit. Wilcoxovi (2009, s. 745) upozorňují, že vysoká míra ikonocity ve znakových jazycích způsobuje „zamlžení“, které vede k tomu, že někteří lingvisté zaměňují ikonocitu s metaforou.

2.1 Ikonocita

Ikonocita se v jazyce obecně definuje jako bezprostřední významový vztah mezi realitou a zvukovou nebo grafickou jednotkou v jazyce.¹⁷ V současné lingvistice převládá názor, že vztah mezi zvukovou nebo grafickou formou a významem je arbitrární. (NESČ).

V mluvených jazycích se ikonocita projevuje především v **onomatopoických slovech** (onomatopoeia), jejich forma do jisté míry imituje reálný zvuk. V českém jazyce se onomatopoeie (česky zvukomalba) nejčastěji projevuje v podobě citoslovcí, např. *kykyryký, kuku, vrz, žbluňk* apod. Nápodobou toho, co slyšíme, vznikají shody i mezi typologicky a geneticky vzdálenými

---

¹⁷ V souvislosti s ikonicitou je potřeba zmínit rozlišení jazykového znaku na ikony, symboly a indexy. Takto jazykový znak rozlišil na přelomu 19. a 20. století Ch. S. Peirce podle vztahu k předmětu (objektu). V rámci sémiotiky se jazykový znak vymezuje jako něco, za čím se skrývá něco jiného. Ikonem se poté rozumí znak, jehož vztah k předmětu je založen na podobnosti, v jazyce jsou takovým ikonem např. onomatopoeia. (NESČ).

jazyky, avšak vedle těchto shod jsou tu značné rozdíly, které jsou determinovány fonetickou vybaveností jazyka (srov. č. *kykyryký* a angl. *cock-a-doodle-doo*). (NESČ).¹⁸

Vzhledem k tomu, že součástí lexikonu znakových jazyků jsou ikonické (vizuálně motivované) znaky, stala se ikonicitu hlavním zájmem studia lingvistiky znakových jazyků.¹⁹ Zatímco Wilburová v roce 1987 definovala ikonicitu „jen“ jako vztah mezi formou a realitou, o deset let později Mark Mandel definoval ikonicitu způsobem, který je více slučitelný s kognitivní lingvistikou: zdůraznil totiž samotnou percepci uživatele v závislosti na zkušenosti se svým okolím (čerpáno z Wilcox 2010, s. 1117–1119).²⁰

Výzkum ikonicity v kognitivním rámci je hlavním zájmem amerických lingvistů Shermana a Phyllis P. Wilcoxových, kteří užívají ve svých studiích termín **kognitivní ikonicitu** (*cognitive iconicity*). V jejich kognitivním pojetí není ikonicitu jen vztah mezi formou znaku a jeho reálným referentem, ale je podle nich potřeba vzít v úvahu **vzdálenost** vztahu uvnitř multidimenzionálního konceptuálního systému mezi fonologickou a významovou stránkou znaku. V souvislosti s těmito *konceptuálními vzdálenostmi* (*conceptual distances*) vstupuje do kontextu i metafora, která je schopna tuto konceptuální vzdálenost značně determinovat, neboť může snadno změnit sémantické pole v našem konceptuálním systému. Výsledkem je, že sémantická oblast, která byla velmi vzdálena fonologické oblasti, je v systému metaforickým mapováním „přemístěna“, čímž nastává přiblížení obou oblastí a následkem toho dochází k posílení ikonicity. (Wilcox – Wilcox 2009, s. 773–745).²¹

Podobný kognitivně lingvistický pohled na ikonicitu mají i další lingvisté. Například Pamela Perniss (2010) mluví o tzv. **strukturní ikoničnosti** (*structural iconicity*), jejíž podstatou je, že struktura jazyka reflektuje nějakým způsobem strukturu naší zkušenosti. To znamená, že do kontextu vstupují další smyslové, motorické nebo emoční zkušenosti či dokonce aspekty prostorově-časového rozložení událostí. Perniss přichází s myšlenkou,

---

¹⁸ Vedle onomatopoických slov nacházíme v jazyce i další slova, ve kterých probíhá ikonické mapování. Jsou to například ideofony, které napodobují smyslové vjemy jako je zvuk, pohyb, barva či tvar. Na ideofony je bohatá např. japonština. (Emmorey 2014).

¹⁹ Právě ikonicitu jako specifický rys znakových jazyků vedl v historii k přesvědčení, že znakové jazyky jsou pouze „obrazové reprezentace“, které nemají žádnou gramatiku.

²⁰ Dalšími lingvisty, kteří se zabývali výzkumem ikonicity byli např. DeMatteo (1977), který zdůraznil, že ikonicitu je integrována do gramatiky, Frishbergová (1975), která ukázala, jak historické změny v lexikonu znakového jazyka narušují ikonicitu a posilují arbitrárnost, či Klima a Bellugi (1979), kteří rozšířili výzkum o morfológické aspekty (čerpáno z Wilcox 2010, s. 1117–1119).

²¹ Jako typický příklad uvádějí Wilcoxovi anglické slovo *dog*, jehož zvuková reprezentace má jen málo společného se skutečným referentem. To proto, že je zde obrovská vzdálenost v konceptuálním systému mezi fonologickou a významovou stránkou. Pokud by v konceptuálním systému ležely blíže u sebe, došlo by k redukci arbitrárnosti. (Wilcox 2009, s. 744).

že ikonicitu by měla být považována za obecnou vlastnost jazyka. Jiná lingvistika, Karen Emmorey (2014), se ve svém výzkumu soustřeďuje na teorii **strukturního mapování** (*structural mapping*), kterou považuje za klíč k pochopení vlivu ikonicity na gramatiku znakových jazyků. Oproti tradičnímu pojetí ikonicity definuje Emmorey ikonicitu jako strukturní mapování mezi dvěma mentálními reprezentanty.²² Stejně jako Wilcoxovi tak Perniss i Emmorey nahlíží na ikonicitu jako na komplexnější kognitivní proces.

Kognitivní lingvistika se pro svůj přístup k jazyku stává ve studiu ikonicity nepostradatelnou součástí a umožňuje snadnější a zároveň detailnější výzkum této zajímavé jazykové vlastnosti. Navíc, jak se v posledních letech zdá, není ikonicitu jen výsadou znakových jazyků (viz Perniss), ale je čím dál tím více objevena i v jazycích mluvených, kde se ovšem v průběhu jazykového vývoje postupně vytrácela. Studium ikonicity ve znakových jazycích může být proto prospěšné i ve výzkumu vývoje a vzniku jazyka jako takového (fylogeneze).

2.2 Zdvojené mapování ve znakových jazycích

Zatímco v mluvených jazycích probíhá jedno mapování – mapování metaforické, ve znakových jazycích se uplatňuje mapování, pro které se ustálilo pojmenování **zdvojené mapování** (*double mapping*).²³ První detailnější poznatky o zdvojeném mapování přinesla v roce 2001 Taubová ve své knize *Language from the body: iconicity and metaphor in American Sign Language*. Zdvojené mapování „obsahuje“: (1) **metaforické mapování** (*metaphorical mapping*), shodné s mluvenými jazyky, ve kterém se mapuje konkrétní oblast do oblasti abstraktní, a (2) **ikonické mapování** (*iconic mapping*), specifické pro znakové jazyky, které probíhá mezi oblastí zdrojovou a jazykovými prostředky, resp. manuálními nosiči. Výsledkem zdvojeného mapování je, že „cílová oblast je prezentována ikonickým zobrazením zdrojové oblasti.“²⁴ (Taub 2001, s. 97).

Zdvojenému mapování a konceptuálním metaforám v českém znakovém jazyce se ve své diplomové práci věnovala Šůchová (2007).

---

²² Emmorey se mj. zabývá vlivem ikonicity na rozpoznávání znaků. Uvažuje nad znaky, které mohou být tzv. *alignable*, nebo *non-alignable* (v češtině bychom mohli termín *alignable* přeložit jako schopnost znaku spojit se s určitým referentem, naopak *non-alignable* jako schopnost nespojit se). (Emmorey 2014).

²³ Někdy též *dvojí mapování*.

²⁴ Překlad: Šůchová (2007, s. 36).

2.2.1 Metaforické mapování

Jak bylo několikrát zdůrazněno, metaforické mapování ve znakových jazycích probíhá na základě stejných principů jako v mluvených jazycích. Metaforické mapování se definuje jako přenášení struktur mezi oblastí zdrojovou a oblastí cílovou (více viz podkap. 1.2.2 *Konceptuální metafora*). Příkladem může být mapování, které probíhá ve znaku českého znakového jazyka PŘÍŠTÍ-TÝDEN. Zdrojovou oblastí je událost stojící před námi (s tím souvisí představa času jako prostoru a představa budoucnosti jako času, který stojí před námi), cílovou oblastí je budoucnost. Výsledkem tohoto mapování je, že s pojmem PŘÍŠTÍ-TÝDEN poté v promluvách zacházíme jako s něčím, co je vepředu. (Šůchová 2007, s. 37).

Taubová (2001, s. 114) tvrdí, že metaforické mapování se obvykle vztahuje pouze k jednomu parametru znaku. Takovou metaforu označuje jako metaforu realizující se prostřednictvím jednoho parametru znaku (*single-parameter metaphors*).

Jako v mluvených jazycích i ve znakových jazycích vstupují do role kulturní předpoklady, proto např. v katalánském znakovém jazyce jsou myšlení a vzdělávání konceptualizovány jako tekutiny. V jiných znakových jazycích není tato konceptualizace téměř vůbec zaznamenána. (Jargue 2005, s. 303). Další rozdíly jsou viditelné především ve srovnání znakových jazyků východních a západních kultur (podrobněji např. Wilcox 2000 a 2005).

2.2.2 Ikonické mapování

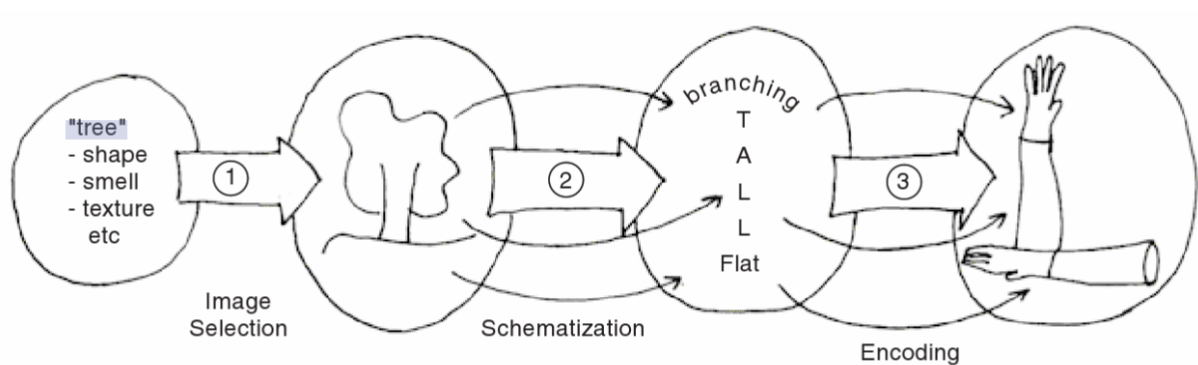
Ikonické mapování je pro znakové jazyky specifické a v mluvených jazycích k němu nedochází tak výrazným způsobem. Ikonické mapování Taubová (2001, s. 97) definuje jako mapování „mezi konkrétní zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky, které ji reprezentují“.²⁵ Jak bylo napsáno výše, přirozenou součástí lexikonu znakového jazyka jsou ikonické (vizuálně motivované) znaky. Tyto znaky artikulací (tj. svými parametry znaku – místem artikulace, tvarem ruky nebo pohybem)²⁶ napodobují objekty nebo děje (Moudrá 2017, s. 16).

---

²⁵ Překlad: Šůchová (2007, s. 36).

²⁶ W. Stokoe ve své průkopnické studii o americkém znakovém jazyce s názvem *Sign Language Structure* (1960) dokládá, že na rozdíl od gesta lze znak analyzovat – rozložit na komponenty (stejně jako lze obdobným způsobem rozložit slovo). Stokoe vyděluje jako komponenty znaku (zde užíváme termín parametr znaku – pozn. autorky): (1) **umístění znaku v prostoru** (TAB, od tabula), (2) **tvář ruky** (DEZ, od designator) a (3) **pohyb ruky v prostoru** (SIG, od signator). Později se začalo uvažovat o dalších komponentech znaku: o **kontaktu**, o **orientaci dlaně a prstů** a o **vzájemné poloze rukou**. (Macurová 1996).

Taubová (2001, s. 43–50) navrhuje pro objasnění vzniku ikonických znaků **analogicky konstruovaný model**²⁷ (*Analogue-Building Model*), který zahrnuje tři fáze vzniku: (1) **výběr představy** (*image selection*), kterou máme s daným pojmem spojenou (ve znakových jazycích se jedná o vizuální představu), (2) **schematizace** (*schematization*) vybrané mentální představy, kdy se přizpůsobuje jazykovým prostředkům (vybírány jsou pouze prototypické rysy dané představy), (3) **kódování** (*encoding*), závěrečné zvolení formy na základě konvence a dostupných jazykových prostředků. Taubová (2001, s. 44) svůj model demonstrovala na příkladu znaku amerického znakového jazyka TREE (STROM) (obrázek 1):

Obrázek 1: Analogicky konstruovaný model znaku TREE.²⁸

Znak TREE (STROM) je vizuálně motivovaným znakem prototypickou představou stromu. Proces vytváření vizuálně motivovaného znaku TREE (STROM) vzniká následovně: (A) původní pojem strom, (B) prototypická vizuální představa stromu, (C) schematizovaná představa do sémantických kategorií, (D) zakódovaná představa jako TREE (STROM); (1) výběr představy, (2) schematizace, (3) kódování; šipky znázorňují korespondence mezi B, C a D.²⁹

Taubová (2001, s. 67) doplňuje, že znakové jazyky mohou kódovat mentální představu do jazykových prostředků různými způsoby. Taubová proto popsala devět základních principů tohoto kódování. Tyto principy platí i pro český znakový jazyk (Šůchová 2007, s. 42). Vzhledem k tomu, že se v této práci s těmito principy nebude pracovat, budou ponechány stranou (podrobněji k nim Taubová 2001, s. 67–90, v českém překladu např. Moudrá 2017, s. 18–25).

²⁷ Překlad: Moudrá (2017). Šůchová (2007) angl. termín přeložila jako *analogický model konstrukce*.

²⁸ Zdroj obrázku: Taub (2001, s. 44).

²⁹ Zdroj překladu: Šůchová (2007, s. 43).

2.3 Teorie představových schémat a konceptuálních metafor ve znakových jazycích

Teorie představových schémat a konceptuálních metafor formulovaná Lakoffem a Johnsonem byla představena v kapitole o kognitivní lingvistice. Jejich základní principy fungují ve znakových jazycích stejně, odlišnosti nastávají pouze v procesu mapování, kdy dochází k mapování ikonickému, které je podmíněno vizuálně-motorickou povahou znakových jazyků, jak bylo vysvětleno výše. Následující podkapitoly stručně nabídnou některé vybrané výzkumy schémat a metafor, zvl. v českém znakovém jazyce.

2.3.1 Představová schémata

Představovým schématům jako takovým byla ve výzkumech znakových jazyků věnována zatím jen malá pozornost. V cizí literatuře o znakových jazycích se o nich píše většinou jen okrajově v souvislosti s konceptuálními metaforami (např. Wilbur 1990, Wilcox 2000, Taub 2001, Brennan 2005), kde figurují jako zdrojové oblasti.

Konkrétním představovým schématem se zabývala jedna práce česká – diplomová práce Anny Moudré (2017a,³⁰ též Moudrá 2017b), která popsala znaky metaforicky související se schématem CESTA a zároveň představila metafory, které se v tomto významovém okruhu uplatňují. Moudrá vytvořila na základě modelu Taubové (2001) analogicky konstruovaný model pro český znak CESTA, ve kterém popisuje, jak se ve fonologické struktuře znaku odráží mentální představa cesty.³¹ Na základě shody se stanovenými fonologickými prvky poté Moudrá odkrývá schéma CESTA ve znacích českého znakového jazyka. Ve svém zkoumaném materiálu našla několik znaků, ve kterých je cesta přítomna, jsou to například znaky BLÍŽIT SE, ODLOŽIT, NÁSLEDNĚ, ve kterých se zároveň uplatňuje společná metafora ČAS JE POHYB PO CESTĚ, nebo znaky DOMLUVIT SE, ODPOVĚĎĚT, PTÁT SE, ve kterých dominuje konceptuální metafora KOMUNIKACE JE CESTA. Moudrá zakončuje svůj výzkum myšlenkou potenciálního didaktického uplatnění ve výuce ČZJ jako cizího jazyka. Podle Moudré by výuka znaků na základě představových schémat mohla usnadnit osvojování lexikonu. „Tělesná

---

³⁰ Moudrá ve své práci používá ekvivalentní termín *konceptuální schéma*.

³¹ Moudrá u základního znaku CESTA definovala čtyři ikonické prvky, skrze které se mapuje zdrojová oblast schématu CESTA. Ikoničnost se realizuje ve fonologické struktuře znaku takto: (1) místem artikulace je neutrální znakovací prostor, (2) ruce jsou ve tvaru P nebo B, (3) ruce jsou orientovány proti sobě (levá dlaň je orientována doprava, pravá dlaň je orientována doleva), (4) pohyb je veden směrem dopředu od těla mluvčího. (Moudrá 2017, s. 101).

zkušenost a interakce se světem, která by se stala pro slyšící studenty stěžejní při uchopování vybraného lexikonu ČZJ, je cestou ke vzniku kognitivně orientované metody výuky ČZJ jako cizího jazyka.“ (Moudrá 2017, s. 103). Představová schémata figurují také například v práci Šúchové (2007) a dále v práci Barbory Gardelkové (2017), která se ve své práci věnovala konceptualizaci emoce hněvu v ČZJ.

2.3.2 Konceptuální metafory

Na rozdíl od schémat byla konceptuálním metaforám věnována ve výzkumu znakových jazyků velká pozornost. Jako první se metaforami v americkém znakovém jazyce zabývala Wilburová (1990), která ve své studii vydělila tři typy metafor podle Lakoffa a Johnsona (strukturní, orientační a ontologickou, viz podkap. 1.2.2 *Konceptuální metafory*) a každou reprezentovala vlastním korpusem znaků a v nich uplatňujících se konceptuálních metafor. Další významným vzhledem do konceptuálních metafor je práce Wilcoxové (2000), která se zaměřila na metafory ve znacích souvisejících s myšlením. Taubová (2001) svůj analogicky konstruovaný model (viz podkap. 2.2.2 *Ikonické mapování*) také obohacuje o řadu příkladů z ASL. Stěžejním zdrojem poznatků o konceptuálních metaforách stále zůstává speciální číslo čtvrtletníku *Sign Language Studies*, ve kterém bylo na jaře roku 2005 publikováno celkem 5 příspěvků věnujících se metaforám, a to v americkém, katalánském, italském a britském znakovém jazyce. Z novějších výzkumů je potřeba zmínit zajímavý příspěvek britské lingvistiky Rachel Sutton-Spence (2010), která se zabývala prostorovou metaforou ve vyjadřování identity neslyšících v poezii znakového jazyka. Podrobněji se všem zmíněným studiím bude věnovat podkapitola 3.2.2 *Metafory nádob ve znakových jazycích*.

V českém znakovém jazyce je nejdůležitějším zdrojem konceptuálních metafor již několikrát zmíněná diplomová práce Šúchové (2007) a její další příspěvky (Šúchová 2009, 2011). Je zatím jedinou ucelenou prací, která přibližuje vybrané konceptuální metafory v ČZJ z hlediska kognitivní lingvistiky. Šúchová zdokumentovala celkem 8 konceptuálních metafor (podle klasifikace Lakoffa a Johnsona)³² na příkladech metaforických vyjádření ČZJ. Ve svém výzkumu našla několik konceptuálních metafor ve znacích jako např. VÍCE-NEŽ, VZRŮSTAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ (metafora VÍCE JE NAHOŘE), MINULÝ-TÝDEN, PŘEDLONI

---

³² Jsou to metafory: (1) orientační: VÍCE JE NAHOŘE, DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU, SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE, BUDOUCNOST JE VPŘEDU, MINULOST JE VZADU, (2) ontologické: MYSL JE NÁDOBA, MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY a (3) metafora strukturní: KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ. (Šúchová 2007, s. 99).

(metafora MINULOST JE VZADU), KONVERZOVAT, HÁDAT-SE (metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ). Konkrétnější poznatky z práce Šůchové budou zpracovány v podkapitole 3.2.2 *Metafory nádob ve znakových jazycích*. Mezi další české práce věnující se metaforám patří také již zmíněná diplomová práce Gardelkové (2017), též Gardelková – Vaňková (2017).

3 Představové schéma NÁDOBA

Schéma NÁDOBA vychází ze skutečnosti, že naše tělo vnímáme jako nádobu s vnitřkem odděleným od vnějšího prostředí. Tato zkušenost se promítá v našem metaforickém vyjadřování, protože „jsme bytosti fyzické, ohraničené a oddělené od ostatního světa povrchem naší pokožky, a zbytek světa zakoušíme jako něco vnějšího, co je mimo nás“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 43). Nádobu definuje **povrch/hranice**, který ji omezuje, a orientace **uvnitř–vně / dovnitř–ven** (*in–out*). Skutečnost, že sebe vnímáme jako nádobu, můžeme nalézt v jazykových vyjádření jako: *být plný očekávání; mít/nosit (tu křivdu) pořád v sobě; uzavřený nebo otevřený člověk, prázdný/ plný, mít prázdnou hlavu, mít v hlavě piliny, mít plnou hlavu starostí; mít děravou hlavu/ paměť; nosit někoho v srdci*.³³ Jinou variantou schématu je představa, kdy se naše tělo nachází v nádobě (např. v souvislosti s duševními stavy). Tento typ najdeme v takových vyjádření jako: *byl jsem v bezvědomí, byl jsem v depresi, byl jsem v těžké situaci*.³⁴ (Vaňková 2007, s. 66).

Orientaci uvnitř–vně promítáme i na jiné fyzické předměty, které nás v každodenním životě obklopují (srov. jazykové vyjádření *dům je naplněný světlem, koráb naplněný všemi světlými sny, parník naplněný žalem a bídou, pokoj naplněný skrytými fantómy vůní*).³⁵ Zřejmou nádobou jsou tedy místnosti, budovy a ostatní pevné objekty. Představu nádoby aplikujeme rovněž na své přírodní okolí. To vyčleňujeme jako území pomocí konkrétních hranic (zeď, plot a další) či hranic pomyslných (např. přirozená hranice lesní paseky), a tím vymezujeme jeho vnitřek a povrch. (Lakoff – Johnson 2014, s.43–44). Jako nádoby mohou být vnímány i látky, což Lakoff a Johnson dokládají na příkladu vany naplněné vodou a rozlišují tak pojmy NÁDOBOVÝ OBJEKT (vana) a NÁDOBOVÁ LÁTKA (voda). „Vlezte-li do vany, vlezte do vody. Jak vana, tak i voda jsou vnímány jako nádoby, avšak různého druhu.“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 44).

Tato práce se bude soustředit na pojetí schématu NÁDOBA, kdy promítáme představu nádoby na lidské tělo.³⁶ S ohledem na tyto aspekty, které jsou pro charakter zkoumaného schématu klíčové, by pro něj mohlo být přesnější pojmenování, a to specifikované představové schéma či „podschéma“ **TĚLO JE NÁDOBA**. Vzhledem k tomu, že vnímání těla jako nádoby považujeme za primární představu (viz Johnson 1987, Lakoff 2006 a další) a v literatuře

³³ Zdroj příkladů: Vaňková (2007, s. 66).

³⁴ Zdroj příkladů: tamtéž.

³⁵ Zdroj příkladů: Český národní korpus (www.korpus.cz).

³⁶ V úvahu přichází také varianta schématu, kdy se naopak lidské tělo nachází v nádobě. Např. T. P. Krzeszowski (1994) dělí schéma NÁDOBA podle tělesné zkušenosti se dvěma prožitky na „podschémata“ TĚLO JAKO NÁDOBA (odpovídá pojetí v této práci – pozn. autorky) a TĚLO V NÁDOBĚ.

se v tomto smyslu setkáváme pouze s pojmenováním NÁDOBA, bude se i v této práci nadále užívat pojmenování **představové schéma NÁDOBA**. Pojetí schématu NÁDOBY, ve kterém se představa nádoby promítá na jiné fyzické objekty, nebude součástí výzkumu.

3.1 Vymezení schématu NÁDOBA

3.1.1 Tělesná zkušenost

Schéma NÁDOBA (*CONTAINER*)³⁷ je **univerzální** schéma, které je založeno na zkušenosti s vlastním tělem a na zkušenosti s objektem typu nádoba. Nedávné archeologické a antropologické výzkumy ukázaly, jak bylo toto schéma využíváno už před více než 10 000 lety indiánskými kmeny v Severní Americe. Tzv. petroglyfy, které toto původní obyvatelstvo vytvořilo v jeskyních Coso Mountain, se pro svůj neurčitý význam přirovnávají ke snovým symbolům a mnohé z nich vyobrazují těla zvířat jako nádoby. Pravěkými metaforami nadpřirozena se zabývala Culley (2008), která v těchto kresbách identifikovala metafory nádob.³⁸ V archeologické antropologii tato identifikace konceptuálních metafor pomáhá k pochopení pravěkého náboženství (Culley 2008, s. 79–80).

Naše tělo vnímáme jako trojrozměrné nádoby, do kterých vkládáme jisté věci (jídlo, voda, vzduch) a jiné zase vyjímáme (odpadní látky, vzduch, krev atd.) Zároveň vnímáme fyzické omezení dané naším okolím (věci, které nás obklopují). Vcházíme do místností, vycházíme z nich, oblékáme se „do“ oblečení, svlékáme se z něj, nastupujeme do dopravních prostředků, vystupujeme z nich, zkrátka se pohybujeme směrem **do** a **z** různých ohraničených prostorů. Zároveň nás obklopují různé objekty, s kterými neustále manipulujeme (hrnky, krabice, plechovky, tašky apod.) (Johnson 1987, s. 21). Polykání a vyměšování, vdechování a vydechování, stejně jako naplňování a vyprazdňování různých předmětů patří mezi naše nejzákladnější úkony. Co všechno ze své každodenní zkušenosti chápeme prostřednictvím schématu NÁDOBY, můžeme pozorovat v popisu rána jednoho běžného dne: *„Probudíme se z hlubokého spánku a vyhlédneme zpod našich peřin **do** našeho pokoje. Postupně se vynoříme z našeho nočního útluhu, vysoukáme se z postele, **navlečeme***

---

³⁷ Anglickému termínu *container* by v českém překladu mohl odpovídat i ekvivalent *kontejner*, jak jej užívá např. Chrz (1999, s. 26).

³⁸ Culley (2008) identifikovala tyto metafory: TĚLO JE NÁDOBA (*BODY IS CONTAINER*), SUBJEKT-JÁ (*SUBJECT-SELF*), STAVY JSOU MÍSTA (*STATES ARE LOCATIONS*) a VĚDĚNÍ JE VIDĚNÍ (*KNOWING IS SEEING*).

se **do** županu, **vytřeme** si ospalky z očí, a v opojení **vyjdeme ze** svého pokoje a **vejdeme do** koupelny. Podíváme se **do** zrcadla a vidíme, jak na nás z něj **vykoukne** náš obličej. Sáháme **do** skříňky, **vyndáme** kartáček a pastu na zuby, **vymáčkneme** trochu pasty z tuby na kartáček, **vložíme** kartáček **do** úst, **vyčistíme** si zuby a **vypláchneme** si ústa. U snídani tato prostorově orientační činnost pokračuje: **vyndáme** jídlo z ledničky, **vložíme** chleba **do** toustovače, **otevřeme** krabici mléka a **nalijeme** si ho **do** čaje.“ (Johnson 1987, s. 30–31, český překlad in Lakoff 2006, s. 265).

3.1.2 Strukturní elementy

Pokud se podíváme na běžnou zkušenost, kdy něco je v nás, nebo něco/někdo je uvnitř něčeho jiného, najdeme zde stejný zkušenostní základ, kterým je prostorová orientace **dovnitř–ven** (*in–out*). Nejzákladnějším vnímáním prostorové orientace **dovnitř–ven** se zdá být trojrozměrné vidění skutečnosti, protože už od dětství jsme ukotveni v trojrozměrném prostoru jako je děloha matky, dětská postýlka, pokoj atd.³⁹ (Johnson 1987, s. 21–22).

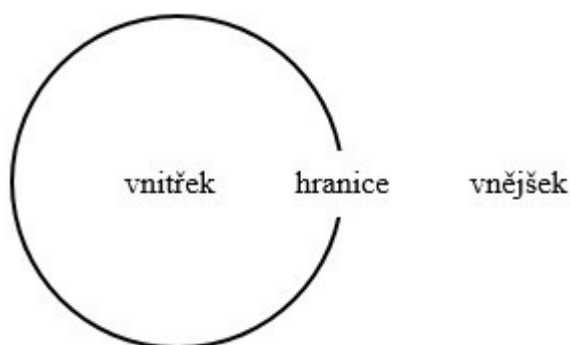
Lakoff a Johnson (2014, s. 74–78) považují **prostorovou orientaci** za základ našeho pojmového systému. Prosté prostorové pojmy (NAHOŘE–DOLE, VPŘEDU–VZADU, DOVNITŘ–VEN atd.) jsou podle nich pojmy, kterým se dá rozumět přímo, bez metafory. Naše interakce s fyzickým prostředím a fungováním v něm (chůze, spánek apod.) činí naši vertikální orientaci závažnou vzhledem k naší fyzické činnosti. „Pojmy, které vznikají tímto způsobem, jsou oněmi pojmy, jimiž žijeme v tom nejzákladnějším slova smyslu.“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 75). To, co pro nás jednotlivé prostorové pojmy znamenají pak závisí na kultuře. Lakoff a Johnson mluví o kulturních presupozicích v každé zkušenosti, tzn. „že naše kultura je přítomna již ve zkušenosti samé.“ (Lakoff – Johnson 2014, s. 75). Autoři dále zdůrazňují, že ačkoliv jsou naše zkušenosti emocionální (mentální, kulturní nebo nějaké jiné) stejně základní jako ty prostorové, nejsou tak zřetelné. To souvisí s tím, že většinou konceptualizujeme pojmy, které nejsou tak výrazně definovány. Tak např. věty *Jindra je v kuchyni. / Jindra je v Lidové straně. / Jindra je v rozpacích.* odkazují ke třem různým zkušenostem: prostorové, společenské a emocionální. Ve všech případech se jedná o nejzákladnější zkušenosti, přesto první věta vyplývá přímo z prostorové zkušenosti, kdežto ostatní dvě jsou metaforické. (Lakoff – Johnson 2014, s. 77–78). Jak bylo uvedeno výše, představové schéma **NÁDOBA** definuje orientace

---

³⁹ Johnson (1987, s. 22) uvádí, že pokud bychom eliminovali jeden nebo dva z těchto rozměrů, dostali bychom stejně důležité dvourozměrné nebo jednorozměrné omezení, ve kterých vnímáme prostorovou orientaci **dovnitř–vně**.

dovnitř–ven, tedy jedna z nejzákladnějších zkušeností. I proto je samotné schéma NÁDOBA považováno za jedno z nejzákladnějších schémat vůbec. Trojrozměrné vnímání prostorové orientace dovnitř–ven zahrnuje zároveň i **hranici**, která omezuje jistý úsek prostoru. Touto zkušeností získáváme strukturovaný celek typu nádoby. Strukturovaný celek má „gestaltový charakter“ – to znamená, že jednotlivé části (vnitřek, vnějšek a hranice) mají smysl pouze v celku. „Není žádný vnitřek bez hranice a vnějšku, žádný vnějšek bez hranice a vnitřku a žádná hranice bez vnitřku a vnějšku.“ (Lakoff – Johnson 1999, s. 31).

Shrnutí: Strukturními elementy představového schématu NÁDOBA jsou **vnitřek** (*inside*), **vnějšek** (*outside*) a **hranice** (*boundary*); ty definují NÁDOBU jako **ohrazenou oblast v prostoru** (srov. Lakoff – Johnson 1999, s. 31–32). Strukturní elementy schématu jsou znázorněny na obrázku 2.

Obrázek 2: Strukturní elementy schématu NÁDOBA

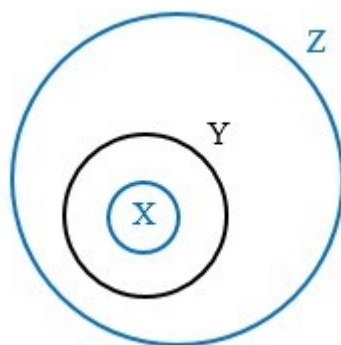
3.1.3 Základní logika

Představové schéma NÁDOBA v sobě zahrnuje vestavěnou logiku prostorových vztahů. To je dáno přirozenou podstatou schématu, že všechno je buď P (uvnitř) nebo ne-P (venku) a neexistuje třetí možnost (Johnson 1987, s. 39). Vnitřní struktura schématu nádoba jako i jiná schémata proto podléhá **základním logice** (*basic logics*).

Podle Johnsona (1987, s. 39–40) v metaforách nádob intuitivně operujeme s (1) logickým principem „buď P, nebo ne-P“, tzn. všechno je buď uvnitř (P) nádoby, nebo mimo ni (ne-P). Dalším (2) logickým principem je, že omezenost prostoru předpokládá tranzitivitu: jestliže X je uvnitř Y a Y je uvnitř Z, potom Y je uvnitř Z (např. jestliže je kulička v malé tašce, která je v druhé větší tašce, potom víme, že kulička je zároveň ve větší tašce).

Tento princip je znázorněn na obrázku 3. Třetím (3) logickým principem je negace: pokud popřeme, že je nějaký objekt v pozici ne-P, tzn. že není venku, musí být v pozici P, tedy uvnitř nádoby.

Druhý logický princip je podle Lakoffa (2006, s. 266–267) zároveň základem pro modus ponens (větě o dedukci): Pokud všechna A jsou B a X je A, pak X je B. Lakoff (2006) dále zdůrazňuje, že tato základní logika představových schémat vychází z jejich „jednoduché“ struktury,⁴⁰ resp. „jejich základní logika je důsledkem jejich konfigurace“ (Lakoff 2006, s. 266). Představové schéma nádoba je podle Lakoffa dokonce základem pro booleovskou logiku,⁴¹ která se používá při uvažování. „V naší terminologii jsou booleovské třídy, jež používáme, ve skutečnosti metaforickými projekcemi jistého druhu obrazového schématu, schématu NÁDOBY, které se používá jako součást jednoho ze schémat typu venku.“ (Lakoff 2006, s. 441).

Obrázek 3: Logický princip tranzitivity⁴²

3.2 Metafory nádob

Jak bylo uvedeno v kapitole 1.2 *Teorie představových schémat a konceptuálních metafor*, představová schémata v jazykové praxi fungují jako zdrojové oblasti pro konceptuální metafory. Tato podkapitola se bude zabývat některými konkrétními příklady metafor nádob v mluvených a znakových jazycích.

⁴⁰ Lakoff (2006) mluví o tzv. gestaltových konfiguracích.

⁴¹ Booleovská logika je dvouhodnotová logika založená na tom, že logické výroky jsou buď pravdivé nebo nepravdivé. Proměnné mohou mít jen jednu ze dvou možných hodnot: pravda, nebo nepravda. Zpracováno podle České terminologické databáze knihovnictví a informační vědy (<http://aleph.nkp.cz>).

⁴² Volně zpracováno podle Lakoff – Johnson (1999, s. 31).

3.2.1 Metafory nádob v mluvených jazycích

Už v knize *Metafory, kterými žijeme* upozornili Lakoff a Johnson na různé konceptuální metafory, ve kterých se objevuje představa nádoby jako zdrojová oblast. Reprezentativním příkladem může být konceptuální metafora JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY, kterou užíváme v jazykových vyjádřeních, když mluvíme o jazyce (metajazyk). Tato metafora je součástí mnohem „rafinovanější“ a komplexnější tzv. metafory potrubní, skrze kterou je strukturován náš jazyk o jazyce: MYŠLENKY (nebo VÝZNAMY) JSOU OBJEKTY, JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY (NA VÝZNAM) a KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ.⁴³ Mluvčí vkládá myšlenky (objekty) do slov (nádob) a posílá je (potrubím) posluchači. Z aspektu, který byl charakterizován metaforou nádoby, vyplývá, že slova a věty mají význam samy o sobě, aniž by to záviselo na nějakém kontextu. Tento vztah lze doložit jazykovým vyjádřením jako např. *Význam je přímo ve slovech*. Dalšími příklady metafory POTRUBÍ jsou: *Je těžké dát tu myšlenku do slov. / Pokud máš dobrý nápad, pokus se jej zachytit do slov. / Pokus se vtěsnat více myšlenek do méně slov.*⁴⁴ (Lakoff – Johnson 2014, s. 22–25).

Výše uvedené metafory nádob vycházejí z pojetí, kdy schéma NÁDOBA promítáme na objekty, se kterými jsme v interakci. Pojetí schématu, kdy nádobu promítáme na naše vlastní tělo, je uplatněno v takovém typu metafor jako je TĚLO JE NÁDOBA PRO EMOCE a HNĚV JE ZVÝŠENÁ TEPLOTA TEKUTINY V NÁDOBĚ. Lidské tělo konceptualizujeme jako nádobu, která obsahuje emoce, právě ty mají podle Lakoffa (2006) velmi složitou pojmovou strukturu a jednou ze základních metafor této struktury je TĚLO JE NÁDOBA PRO EMOCE. Lze ji identifikovat v jazykových vyjádřeních typu *Byl plný hněvu. / Nemohla v sobě udržet radost. / Přetékala vzteky.*⁴⁵ Tato metafora se dále může spojovat s jinými metaforami, např. s metaforou HNĚV JE ZVÝŠENÁ TEPLOTA. Toto spojení vyúsťuje v komplexní metaforickou strukturu emoce hněvu HNĚV JE ZVÝŠENÁ TEPLOTA TEKUTINY V NÁDOBĚ, kterou lze najít ve větách: *Způsobuješ, že se mi vaří krev. / Nechte ho vydušit. / Kypěla vzteky.* (Lakoff 2006, s. 367–401). Základem těchto metafor je zkušenost se zahříváním tekutiny v nádobě, kdy dochází ke zahřátí tekutiny a vzniku vnitřního tlaku. Pokud je tekutina v uzavřené nádobě a je dále ohřívána, může dojít k explozi, která je pro okolí nebezpečná. Tato zkušenost je promítána na člověka; ten je chápán

---

⁴³ Michael Reddy ve své studii *The Conduit Metaphor* (1979) dokládá pro angličtinu více než stovku jazykových vyjádření, ve kterých se uplatňuje „potrubní metafora“. Ta podle jeho názoru vysvětluje až 70 % výrazů, jichž používáme, mluvíme-li o jazyce. (Čerpáno z Lakoff – Johnson 2014, s. 22).

⁴⁴ Všechny příklady jsou čerpány z Lakoff – Johnson (2014), jedná se o české překlady z anglického originálu Lakoff – Johnson (1980).

⁴⁵ Všechny příklady jsou čerpány z Lakoff (2006), jedná se o české překlady z anglického originálu Lakoff (1987).

jako nádoba naplněná tekutinou, a to odpovídá emoci hněvu. (Bednaříková 2003, s. 23). V českém jazyce se konceptualizací hněvu zabývala Bednaříková (2002). Metafory nádob se objevují i v práci Čurdové (2011) o jazykovému obrazu nohy/nohou v češtině. Konceptualizacím emocí v české somatické frazeologii se věnuje Zbořilová (2017).

Další metaforou vycházející z konceptualizace těla jako nádoby je metafora JÁ JAKO NÁDOBA (THE SELF AS CONTAINER) a její rozšíření JÁ JE NÁDOBA PRO SUBJEKT (THE SELF IS A CONTAINER FOR THE SUBJECT). Tyto metafory jsou součástí mnohem složitějšího výzkumu o konceptualizacích našeho vnitřního já, který předložil Lakoff v knize *Philosophy in the Flesh* (1999). Základem těchto metafor je oddělování našeho fyzického těla od mentálního já. Lakoff dělí osobu (*person*) na já (*self*) a subjekt (*subject*). Subjekt je místo našeho vědomí (uvědomování si sebe sama), zkušeností, rozumu, vůle, úsudku a naší „podstaty“. Subjekt existuje pouze v přítomnosti. Já naproti tomu představuje fyzické charakteristiky a tvoří naše tělo, emoce, potřeby, sociální roli ve společnosti a historii. Toto já zahrnuje minulé stavy, vzpomínky apod. (Lakoff 1999, s. 267–270). Jako příklad uvádí Lakoff situaci, kdy člověk hodnotí sám sebe, tedy vystoupí ze svého já, podívá se sám na sebe a kupříkladu zjistí, že je sobecký. V Lakoffově pojetí je to subjekt, kterým se díváme na naše já, a z toho vyplývá, že já je pod kontrolou subjektu. Metaforu JÁ JAKO NÁDOBA najdeme např. ve větách jako *Byl jsem úplně bez sebe. (I was beside myself.) / Byl úplně mimo. (He's spaced out.)* (Lakoff 1996, s. 101–103).

Prostřednictvím schématu NÁDOBA chápeme širokou škálu oblastí počínajíc naším vlastním tělem a jeho vnitřním já přes abstraktní pojmy, které by se jen těžko vyjadřovaly bez možnosti využití metafor, jako jsou například emoce, procesy intelektuální povahy, osobní vztahy, společenské postoje, ale také třeba čas, až po konkrétní objekty, jako jsou domy, místnosti nebo území.

3.2.2 Metafory nádob ve znakových jazycích

3.2.2.1 Cizí znakové jazyky

Metaforami nádob se ve znakových jazycích jako první zabývala Wilburová (1990). Ta v rámci ontologických metafor provedla analýzu metaforu MYSL JE NÁDOBA (MIND IS CONTAINER) v americkém znakovém jazyce. Všimla si, že ikonické mapování se realizuje

v komponentu tvaru ruky C⁴⁶ (viz obrázek 4), který je klasifikátorovým tvarem ruky držení/uchopení. Ve znacích souvisejících s mentálními procesy je tento tvar artikulován na čele, čímž znázorňuje mysl jako „plnou“ nádobu s vědomostmi a myšlenkami. V některých znacích se tento tvar ruky „rozpadá“, zobrazuje tak výpadek paměti nebo neporozumění. Jiný znak je artikulován levou rukou ve tvaru C a pravou rukou ve tvaru Open 8⁴⁷ (viz obrázek 5), tím je naopak znázorněna prázdná mysl (mysl bez vědomostí/myšlenek). (Wilbur 1990, s. 163–170).

Obrázek 4: Tvar ruky C v ASL⁴⁸

Obrázek 5: Tvar ruky Open 8 v ASL⁴⁹

Hlubší vhled do této metafory přinesla Wilcoxová (2000); ta podala komplexní soubor dvou souvisejících metafor MYSL JE NÁDOBA (MIND IS CONTAINER) a MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (IDEAS ARE OBJECTS) v ASL. Wilcoxová metaforu MYSL JE NÁDOBA představuje jako jednu z nejzákladnějších konceptualizací našeho jazyka a myšlení. Ze svého korpusu předložila několik znaků, ve kterých je metafora realizována. Velmi jasně ji například demonstruje americký znak KNOWLEDGEABLE („dobře informovaný“) (viz obrázek 6) použitý v situaci, kdy rodilý neslyšící ukazuje, jak velké množství vědomostí má o svém jazyce. (Wilcox 2000, s. 103–105).

---

⁴⁶ V americkém znakovém jazyce je tvar ruky C klasifikátorem držení/uchopení, může vyjadřovat způsob uchopení předmětů, ale i zastoupení těchto předmětů (Tikovská 2006, s. 27). V českém znakovém jazyce má tvar ruky C stejnou funkci (Tikovská 2006, s. 103).

⁴⁷ V americkém znakovém jazyce tvar ruky Open 8 významově souvisí s „prázdnotou“ (Wilcox 2000, s. 104).

Tvaru ruky Open 8 v americkém znakovém jazyce odpovídá v českém znakovém jazyce tvar ruky V.

⁴⁸ Zdroj obrázku: The American Sign Language Handshape Dictionary (1998).

⁴⁹ Zdroj obrázku: tamtéž.

Obrázek 6: KNOWLEDGEABLE⁵⁰

Jak na to upozornila už Wilburová (1990), i Wilcoxová dokládá, že všichni zkoumaní uživatelé ASL umísťují znaky související s myšlením do oblasti čela. Nicméně se jedná o znaky, které podléhají „vědomému myšlení“, jako např. REMEMBER (PAMATOVAT), UNDERSTAND (ROZUMĚT), MEMORIZE (ZAPAMATOVAT SI), FORGET (ZAPOMENOUT), THINK (MYSLET)⁵¹ a další.⁵² Znaky, které podléhají naopak „nevědomému myšlení“, jsou artikulovány na zadní straně hlavy. Chápání naší mysli (mozku, hlavy) je ve všech těchto případech založeno na představovém schématu NÁDOBA (CONTAINER). (Wilcox 2000, s. 106–109).

Představového schématu NÁDOBA se implicitně dotýká i Taubová (2001) ve své kapitole *Multiple Metaphorical Parameters in a Single Sign* (Taub 2001, s. 125–135). Taubová zde podrobuje analýze několik znaků ASL pro emoce a ukazuje, že v jednom znaku lze identifikovat několik konceptuálních metafor současně. Ve většině jejích znaků figuruje metafora MÍSTEM EMOCÍ JE HRUŤ (THE LOCUS OF EMOTION IS THE CHEST), ve které je lidský hrudník schematizován jako NÁDOBA a zároveň jako místo pro soustředování našich emocí. Pohyb v některých těchto znacích je směrem k hrudi nebo od hrudi, což je motivováno odlišným zkušenostním základem: americký znak BE-TOUCHED („být dojat“) je artikulován

---

⁵⁰ Zdroj obrázku: Wilcox (2000, s. 104).

⁵¹ Zdroj příkladů: Wilcox (2000, s. 107).

⁵² Wilcoxová analyzovala v ASL tyto znaky „vědomého myšlení“: REMEMBER, SENILE, UNDERSTAND, MEMORIZE, LEARNED-LESSON-NEVER-AGAIN, FORGET, THINK, STUPID, CRAZY, SMART, BRILLIANT, GENIUS, MULL-OVER, WONDER, MIND-BLANK, ETCH-ON-MIND, INVENT, MAKE-UP, IMAGINE, EDIA, CONCEPT, PEA-BRAIN, IGNORANT, KNOW-NOTHING, OPINION, WISE, SUSPICIOUS, PUZZLE, KNOW, KNOWLEDGE, DON'T KNOW, OPEN-MIND, THEORY a HYPOTHESIS (Wilcox 2000, s. 107).

směrem k hrudi společně s dotykem a naznačuje „být silně emocionálně ovlivněn vnějšími událostmi“ (Taub 2001, s. 128), zatímco americký znak EXPRESS-EMOTION („vyjádřit emoce“) (viz obrázek 7) je artikulován směrem od hrudi (objekty jsou vyňaty z hrudi a nabídnuty dopředu) a naznačuje „sdílení emocionální zkušenosti s ostatními“ (Taub 2001, s. 128).

Obrázek 7: EXPRESS-EMOTION⁵³

Dalším znakem ASL, ve kterém se uplatňuje metafora MÍSTEM EMOCÍ JE HRUĎ, je BOIL-INSIDE (odpovídá české frázi *vře to ve mně*). Tento znak je důkazem toho, že některé znaky nabývají významu emocí až při artikulaci na hrudi. Znak BOIL (VAŘIT) je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru a znamená „vařit nějakou tekutinu“, zatímco znak BOIL-INSIDE se stejnými parametry tvary ruky a pohybu je artikulován v oblasti břicha a znamená „pociťovat silný nevyjádřený hněv“ (Taub 2001, s. 128). V oblasti hrudi jsou artikulovány i další znaky emocí ASL jako HAPPY (ŠŤASTNÝ), EXCITED (NADŠENÝ), ANGRY (ROZZLOBENÝ)⁵⁴ a další.⁵⁵ Taubová předkládá tabulku mapování metafory MÍSTEM EMOCÍ JE HRUĎ, viz tabulka 1. Tato metafora kontrastuje s metaforou MÍSTEM MYŠLENÍ JE HLAVA (THE LOCUS OF THOUGHT IS THE HEAD), jak je zřejmé z výzkumu Wilcoxové (2000). (Taub 2001, s. 125–125). Ačkoliv se Taubová o metaforách TĚLO JE NÁDOBA či HRUĎ JE NÁDOBA nezmiňuje, jsou v této práci považovány za implicitní součást struktury metafory MÍSTEM EMOCÍ JE HRUĎ.

⁵³ Zdroj obrázku: Taub (2001, s. 128).

⁵⁴ Zdroj příkladů: Taub (2001, s. 128).

⁵⁵ Taubová uvádí v ASL tyto znaky emocí artikulovaných v oblasti hrudi: HAPPY, THRILL, EXCITED, DISAPPOINTED, FEEL, TOUCHED, DEPRESSED, ANGRY, INSPIRE, CONCERN a PITY (Taub 2001, s. 125, 128 a 131).

ARTICULATORS	ICONIC MAPPING	METAPHORICAL MAPPING
	SOURCE	TARGET
Chest/abdomen	Chest region	Locus of emotional experience
Location at chest/abdomen	Location inside chest	Experience of emotion
Movement of object to chest/abdomen	Movement of object into chest	“External” events causing emotional experience
Movement of object away from chest/abdomen	Movement of object out of chest	Emotional experience being communicated to others

Tabulka 1: Dvojitá mapování metafory MÍSTEM EMOCÍ JE HRUŤ⁵⁶

V roce 2005 byly v časopise *Sign Language Studies* publikovány výzkumy metafor v různých znakových jazycích. V tomto speciálním čísle publikovali své studie: P. Wilcoxová, (americký znakový jazyk), M. J. Jarqueová (katalánský znakový jazyk), A. Wulfová a P. Dudis (americký znakový jazyk), T. A. Russo (italský znakový jazyk) a M. Brennanová (britský znakový jazyk). Na následujících řádcích budou z některých těchto studií vybrány důležité informace týkající se metafor nádob.

Wilcoxová (2005) se ve své studii *What Do You Think? Metaphor in Thought and Communication Domains in American Sign Language* věnuje konceptuálním metaforám MYSL JE NÁDOBA (THE MIND IS CONTAINER), MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (IDEAS ARE OBJECTS) a POROZUMĚNÍ JE UCHOPENÍ (UNDERSTANDING IS GRASPING), které jsou založeny na dvou představových schématech NÁDOBA (CONTAINER) a MANIPULACE (MANIPULATION), jež Wilcoxová považuje za univerzální schémata jak v mluvených jazycích, tak v jazycích znakových. V realizaci těchto metafor jsou myšlenky koncipovány jako fyzické předměty, s nimiž se manipuluje a které je možné umisťovat do mysli nebo je z mysli vyjímat. Wilcoxová v závěru své studie analyzuje znak TO-UNDERSTAND (ROZUMĚT) v různých znakových jazycích a zdůrazňuje, že „identifikace metafor v ASL (...) povede k hlubšímu porozumění kulturních a lingvistických rozdílů napříč jazyky bez ohledu na jejich modalitu“ (Wilcox 2005, s. 288).

Jarqueová (2005) se ve svém příspěvku *Double Mapping in Metaphorical Expressions of Thought and Communication in Catalan Sign Language* zaměřuje na dvojitá mapování

⁵⁶ Zdroj tabulky: Taub (2001, s. 130).

ve znacích spjatých s myšlením a komunikací v katalánském znakovém jazyce (dále jen „CSL“). Tyto znaky CSL jsou mapovány prostřednictvím mentálních představ spjatých s předměty a lidskými činnostmi. Jarqueová uvádí řadu metafor specifických pro CSL včetně metafor MYSL JE TĚLO (THE MIND IS THE BODY) a MYŠLENKY A EMOCE JSOU TEKUTINY (IDEAS AND EMOTIONS ARE LIQUID). V katalánském znaku EXPRESSAR („vyjádřit“) je místem artikulace torso, které Jarqueová považuje nejen za místo emocí (Taub 2001), ale i myšlenek (odtud název metafory MYSL JE TĚLO). V komponentu místa artikulace se zde uplatňuje metafora MÍSTEM MYŠLENEK A EMOCIÍ JE TORSO (THE LOCUS OF IDEAS AND EMOTIONS IS THE TORSO). V jiném katalánském znaku ADQUIRIR („úspěšně získaný“) je ve tvaru ruky, která „uzavírá do těla“ úspěšně získané vědomosti, přítomna metafora ÚSPĚŠNÉ UČENÍ JE TEKUTINA UMÍSTĚNA V TĚLE (SUCCESSFUL LEARNING IS LIQUID LOCATED IN THE BODY).⁵⁷ Identifikovanými metaforami nádob v CSL jsou: MYSL JE NÁDOBA, TĚLO JE NÁDOBA a MYSL JE TĚLO. V závěru studie autorka dodává, že pro katalánskou komunitu neslyšících je charakteristická celá řada specifických metafor,⁵⁸ kterým rozumí jen jejich uživatelé, to znamená, že „sociokulturní znalosti jsou klíčové pro plné pochopení metafor CSL“ (Jarque 2005, s. 313).

Russo (2005) v článku *A Crosslinguistic, Cross-cultural Analysis of Metaphors in Two Italian Sign Language (LIS) Registers*, podobně jako Jarqueová, zdůrazňuje nezbytnost sociokulturních znalostí komunity neslyšících pro plné porozumění metaforám v italském znakovém jazyce (dále jen „LIS“). I v LIS je ve více než v polovině zkoumaných znacích realizována konceptuální metafora MYSL JE NÁDOBA. (Čerpáno z Šůchová 2007, s. 49–50).⁵⁹

Poslední příspěvek *Conjoining Word and Image in British Sign Language (BSL): An Exploration of Metaphorical Signs in BSL* od Brennanové (2005) se zaměřuje na vizuální motivovanost znaků a na metaforická vyjádření v britském znakovém jazyce (dále jen „BSL“). Stejně jako v jiných znakových jazycích i v BSL figuruje metafora MYSL JE NÁDOBA, dále MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY a PAMATOVÁNÍ JE UCHOPENÍ/PEVNÉ DRŽENÍ (REMEMBERING IS GRASPING/HOLDING). Brennanová tvrdí, že metafory ve znakových jazycích jsou svou funkcí podobné metaforám v gestech mluvených jazyků. Pozornost také věnuje tzv. *metaforickým množinám*⁶⁰ (*metaphor sets*), které sdílejí společný prvek, např. klasifikátorový tvar držení

---

⁵⁷ Další znaky související s myšlením a komunikací jako například APRENDRE-DELS-ALTRES („učit se od ostatních“), SABERI („vědět“), PROCÉS-D’APRENTATGE („proces učení se“) jsou také artikulované na torsu (na rozdíl od znaků ASL, kde je většina těchto znaků artikulovaná v oblasti hlavy).

⁵⁸ Dalšími specifickými konceptuálními metaforami pro katalánskou kulturu jsou: DOVEDNOSTI JSOU VZDUCH (SKILLS ARE AIR), UČENÍ SE JE JEZENÍ (LEARNING IS EATING), UČENÍ JE KRMENÍ (TEACHING IS FEEDING).

⁵⁹ Veškeré informace jsou čerpány z Šůchové (2007, s. 49). Příspěvek Russo (2005) nebyl nalezen.

⁶⁰ Překlad: Šůchová (2007).

pro realizaci uchopování. Tento prvek Brennanová označuje jako *metaforický morfém* (*metaphorical morpheme*). Příkladem je složený znak REMEMBER WITH BITTERNESS („hořké vzpomínání“), který se skládá ze dvou sekvenčních morfémů: (1) deiktický morfém THINK, který odkazuje k hlavě, je založen na metonymii (hlava je prezentována jako místo našeho myšlení) a realizuje metaforu MYSL JE NÁDOBA, (2) morfém GRASP, který realizuje metaforu DRŽENÍ SE MYŠLENEK JE ZAPAMATOVÁNÍ (HOLDING ON TO IDEAS IS REMEMBERING).⁶¹

K Lakoffově (1999) studii o konceptualizaci vnitřního já jako nádoby v mluvených jazycích lze ve znakových jazycích připodobnit příspěvek Sutton-Spence (2010) o prostorových metaforách týkajících se vnitřního já, zvláště vlastní identity. Podle Sutton-Spence má pro vyjadřování identity uživatelů BSL mimořádný význam konceptuální metafora TĚLO JE NÁDOBA a ABSTRAKTNÍ POJMY JSOU FYZICKÉ OBJEKTY (ABSTRACT CONCEPTS ARE PHYSICAL OBJECTS). Ve svém výzkumu ukazuje, že trup znakujícího je koncipován jako nádoba nejen pro emoce, jak uvádí Wilcoxová (2005), ale i pro identitu Neslyšících. Na základě analýzy čtyř básní v BSL zjistila, že znaky související s identitou artikulované blízko těla nebo směrem k tělu znamenají potlačené nebo skryté aspekty identity a znaky artikulované dál od těla nebo směrem od něj naopak aspekty veřejně sdílené. Sutton-Spence také uvádí, že znaky související s identitou se artikulují převážně v oblasti hrudi, což naznačuje, že identita je mnohem více pojem patřící do významové oblasti emocionální než intelektuální (podrobněji Sutton-Spence 2010).

3.2.2.2 Český znakový jazyk

V českém prostředí se metaforou nádoby poprvé zabývala Nováková (2006), která ve své seminární práci zmapovala metafory myšlení v českém znakovém jazyce. Předložila několik znaků, ve kterých se realizují stejné metafory, jaké se objevují při konceptualizaci mysli a myšlení v americkém znakovém jazyce, tj. MYSL JE NÁDOBA a MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY. Nováková zjistila, že české znaky související s mentálními procesy jsou stejně jako v ASL artikulované na čele či v jeho blízkosti, jedná se například o znaky PŘEMÝŠLET,

---

⁶¹ Metafora HOLDING ON TO IDEAS IS REMEMBERING je součástí komplexnější metafory IDEAS ARE OBJECTS (Brennan 2005, s. 375).

ZAPOMENOUT, CHYTRÝ. Jiné znaky jsou artikulované na týlu hlavy, jako např. PŘEDSUDEK nebo PODVĚDOMÍ. (Čerpáno z Šůchová 2007, 52–53).⁶²

Hlubší analýzu metafory MYSL JE NÁDOBA provedla ve své diplomové práci Šůchová (2007, s. 76–82). Po vzoru Wilburové (1990), Wilcoxové (2000) a Taubové (2001) zpracovala konceptuální metaforu MYSL JE NÁDOBA v ČZJ. Příklady metaforických vyjádření převzala ze seminární práce Novákové (2006). Svě analýze podrobila tyto znaky: INTELIGENTNÍ, INTELLIGENCE-ZVYŠOVAT, ZMATEK-VHLAVĚ/POMATENÝ, PAMATOVAT SI (všechno), PAMATOVAT (SI), ZAPOMENOUT, ZAPOMENOUT (navždy), MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ, MÍT-DOST-V-HLAVĚ a RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ. Znaky se rozhodla na základě společného prvku rozdělit do tří skupin.

(1) Do první skupiny zahrnuje znaky znázorňující objem, míru myšlenek a vědomostí. Mysl je metaforicky mapována jako nádoba a zároveň se zde uplatňuje metafora VÍCE JE NAHOŘE. Jsou to znaky: INTELLIGENCE-ZVYŠOVAT, INTELIGENTNÍ a MÍT-DOST-V-HLAVĚ (obrázek 8).

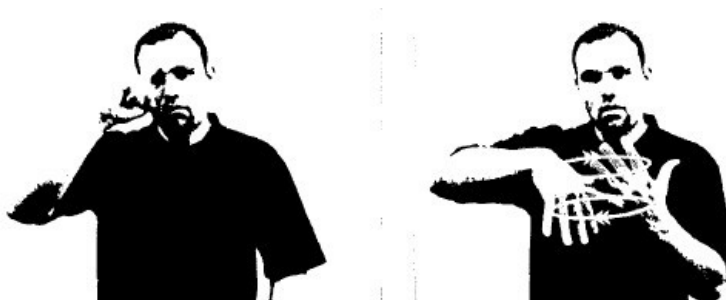

Obrázek 8: (zleva) INTELLIGENCE-ZVYŠOVAT, INTELIGENTNÍ a MÍT-DOST-V-HLAVĚ⁶³

(2) Do druhé skupiny zařadila jediný znak ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ (obrázek 9). Mysl je zde opět mapována jako nádoba, která je ale v tomto případě umístěna v neutrálním znakovacím prostoru. K mysli odkazuje tvar ruky D, jímž tento znak začíná.

⁶² Veškeré informace jsou čerpány z Šůchové (2007), seminární práce Novákové (2006) nebyla nalezena.

⁶³ Zdroj obrázků: Šůchová (2007, s. 78).

Obrázek 9: ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ⁶⁴

(3) Ve třetí skupině jsou zahrnuty znaky, ve kterých je mysl koncipována jako nádoba, do níž lze myšlenky vkládat nebo z níž je lze vyjímat. Jsou to znaky: PAMATOVAT (SI), PAMATOVAT SI (všechno), ZAPOMENOUT, ZAPOMENOUT (navždy), MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ a RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ (obrázky 10–12).

Obrázek 10: (zleva) PAMATOVAT (SI), PAMATOVAT SI (všechno)⁶⁵

Obrázek 11: (zleva) ZAPOMENOUT, ZAPOMENOUT (navždy)⁶⁶

⁶⁴ Zdroj obrázku: Šúchová (2007, s. 79).

⁶⁵ Zdroj obrázků: Šúchová (2007, s. 80).

⁶⁶ Zdroj obrázků: tamtéž.

Obrázek 12: (zleva) MÍTPRÁZDNO-V-HLAVĚ a RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ⁶⁷

Zároveň je v těchto znacích realizována konceptuální metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY. Šúchová na závěr poskytuje přehled korespondencí jednotlivých struktur dvojího mapování metaforu MYSL JE NÁDOBA, viz tabulka 2.

Tab. 5
Dvojí mapování v konceptuální metafoře MYSL JE NÁDOBA

metaforické mapování		ikonické mapování
zdrojová oblast	cílová oblast	artikulátory (manuální složka znaku)
nádoba	mysl	místo artikulace – hlava, metonymické umístění
hlava	vědomí	čelo, popř. spánek
hlava	nevědomí	týl hlavy
hladina v nádobě, prostorová orientace nahore (nahoru) – dole (dolů)	množství znalostí	vertikální osa ve znakovacím prostoru
vyšší hladina v nádobě	větší množství znalostí	větší úhel mezi palcem a prsty ruky
nižší hladina v nádobě	menší množství znalostí	menší úhel mezi palcem a prsty ruky
pohyb nahoru	vzrůstající množství znalostí	pohyb nahoru ve znakovacím prostoru
předměty	myšlenky	tvar ruky B, A, D a 5
pohyb s předměty	mentální procesy	pohyb ve znakovacím prostoru

Tabulka 2⁶⁸

Metaforu nádob se objevují i v diplomové práci Gardelkové (2017), která se věnovala konceptualizaci emocí v českém znakovém jazyce na příkladu hněvu. Ukázalo se, že klíčovými metaforami pro pojmovou oblast hněvu v ČZJ je TĚLO JE NÁDOBA PRO EMOCE, MÍSTEM EMOCÍ JE HRUŤ a HNĚV JE SUBSTANCE V NÁDOBĚ. Tyto metaforu jsou založeny na představovém schématu NÁDOBA. Gardelková identifikovala metaforu TĚLO JE NÁDOBA PRO HNĚV ve znacích: VZTEK, VZTEKAT-SE 1, VZTEKAT-SE 2, VÝBUCH-VZTEKU, BÝT-ZNEPOKOJENÝ, MÍT-TOHO-DOST, VAŘIT-V-TĚLE, BÝT-ROZZUŘENÝ (viz obrázky 13–20).

⁶⁷ Zdroj obrázků: Šúchová (2007, s. 81).

⁶⁸ Zdroj tabulky: Šúchová (2007, s. 81).

Například v českém znaku VZTEK se podle Gardelkové realizuje hned několik metafor: metafora HNĚV JE POHYB NAHORU, realizovaná skrze parametr pohybu, který je veden směrem nahoru; dále metafora TĚLO JE NÁDOBA PRO HNĚV se zdrojovou oblastí schématu NÁDOBA; a konečně metafora SÍDLEM HNĚVU JE HRUĎ, která se realizuje v parametru místa artikulace (Gardelková 2017, s. 59–60). Poznatky z práce Gardelkové jsou pro výzkum představového schématu NÁDOBA velmi přínosné, stejně tak přínosný je i jedinečný korpus znaků, který autorka získala, a proto s ním bude v následujícím výzkumu pracováno.

Obrázek 13: VZTEK⁶⁹

Obrázek 14: VZTEKAT-SE 1⁷⁰

Obrázek 15: VZTEKAT-SE 2⁷¹

---

⁶⁹ Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 58).

⁷⁰ Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 63).

⁷¹ Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 64).

Obrázek 16: VÝBUCH-VZTEKU⁷²

Obrázek 17: BÝT ZNEPOKOJENÝ⁷³

Obrázek 18: MÍT-TOHO-DOST⁷⁴

Obrázek 19: VAŘIT-V-TĚLE⁷⁵

⁷² Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 65).

⁷³ Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 70).

⁷⁴ Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 72).

⁷⁵ Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 73).

Obrázek 20: BÝT-ROZZUŘENÝ⁷⁶

Další zmínky o metaforách nádob se v českých pracích o znakovém jazyce objevují jen zřídka (viz např. Moudrá 2015, Basovníková 2017). Ačkoliv se ani výše zmíněné dvě práce Šůchové (2007) a Gardelkové (2017) nesoustředí na představové schéma NÁDOBA jako takové, přinášejí z výzkumů metafor nádob důležité podněty, a především zajímavý repertoár znaků.

---

⁷⁶ Zdroj obrázku: Gardelková (2017, s. 74).

4 Představové schéma NÁDOBA v českém znakovém jazyce

4.1 Výběr jazykového materiálu a způsob analýzy

Při výběru jazykového materiálu českého znakového jazyka bylo v tomto výzkumu z části postupováno podle Moudré (2017), která pro svou analýzu představového schématu CESTA použila uzavřený jazykový materiál z *Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk* (dále jen „cvičebnice“). Moudrá postupovala po vzoru Čurdové (2012), která se zabývala představovým schématem CESTA v češtině. Čurdová svůj výzkum prováděla na českých odborných textech, a to jak v rámci psaného, tak i mluveného projevu. Moudrá vysvětluje, že situace v ČZJ je v tomto ohledu odlišná: „Znakové jazyky obecně nedisponují psanou podobou a ani otázka rozrůznění formálních a neformálních textů nebyla zatím v ČZJ prozkoumána.“ (Moudrá 2017, s. 46). Cvičebnice představuje zatím jediný uzavřený jazykový materiál ČZJ, který obsahuje část, kterou bychom mohli nazvat jako odborný styl. Pro tuto práci však není materiál v odborném stylu podmínkou, a tak je v ní využíváno jazykových dat napříč téměř celou cvičebnicí. Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk⁷⁷ obsahuje (1) teoretickou část o struktuře ČZJ, která je prezentována rodilým mluvčím ČZJ, (2) část s autentickými ukázkami volného vyprávění v ČZJ a (3) část s ukázkami z umělecké tvorby Neslyšících v ČZJ.⁷⁸ Analýze byla podrobena první a druhá část cvičebnice. Třetí část cvičebnice nebude analýze podrobena, protože se jedná o specifickou oblast, jejíž výzkum by zahrnoval náročnější pozorování a kritičtější teoretický základ (např. zohlednění problematiky gest nebo pantomimy).

Již v počátcích výzkumu představového schématu NÁDOBA (Pokorná 2017) se ale ukázalo, že materiál cvičebnice není pro základní a přehledné představení schématu NÁDOBA dostačující. Díky diplomovým pracím Šůchové (2007) a Gardelkové (2017) (viz podkap. 3.2.2.2 *Český znakový jazyk*), v nichž se objevují metafory nádob, bylo zřejmé, že existují znaky, ve kterých se schéma NÁDOBA uplatňuje. Některé tyto znaky se však ve zkoumané cvičebnici nevyskytovaly. Protože se jedná o znaky, které představují důležitý vzorek pro fungování tohoto schématu, bylo nutné jazykový materiál rozšířit o ten z prací Šůchové a Gardelkové, aby výzkum a následný repertoár znaků, ve kterých se schéma NÁDOBA uplatňuje, byl co nejrepresentativnější.

---

⁷⁷ Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk vznikla v roce 2011 v rámci oboru Čeština v komunikaci neslyšících na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a jedná se DVD-ROM (zpracováno podle <http://ujkn.ff.cuni.cz/aktivity/cd-a-dvd>).

⁷⁸ Dělení zpracováno podle Moudré (2017).

Pro účely této práce bylo tedy rozhodnuto excerpovat a následně analyzovat jazykový materiál ze tří zdrojů: (1) z **Multimediální cvičebnice pro kurz Český jazyk** (první a druhá část), (2) z diplomové práce Lucie Šúchové **Metafora v českém znakovém jazyce** (2017) a (3) z diplomové práce Barbory Gardelkové **Konceptualizace emocí v českém znakovém jazyce (Na příkladu hněvu)** (2017).

Protože je cílem této práce představit schéma NÁDOBA na příkladech znaků ČZJ, bylo nutné stanovit kritéria, na jejichž základě lze uplatnění schématu ve znacích identifikovat. Jako kritéria byly zvoleny **specifikované parametry pro příslušné schéma ve fonologické struktuře znaků**. Tento postup vychází z metodologie, kterou stanovila Moudrá (2017) při výzkumu představového schématu CESTA v ČZJ. Moudrá vytvořila po vzoru Taubové (2001, s. 43–50) tzv. analogicky konstruovaný model pro znak CESTA, který popisuje, jak se ve fonologické struktuře tohoto znaku odráží mentální představa cesty (Moudrá 2017, s. 42–45). Na základě shody se stanovenými ikonickými prvky ve fonologické struktuře znaku CESTA poté Moudrá odkrývá přítomnost schématu CESTA v dalších znacích ČZJ.⁷⁹ Jak se však již ukázalo dříve (Pokorná 2017), v případě schématu NÁDOBA tento způsob identifikace nemůžeme beze zbytku přejmout, a to z toho důvodu, že analogicky konstruovaný model znaku NÁDOBA tu není relevantní, neboť výchozím momentem zde není struktura znaku, ale promítnutí nádoby na lidské tělo (Pokorná 2017, s. 48). Způsob určení fonologické struktury znaků, ve kterých se uplatňuje představové schéma NÁDOBA je popsán v následující podkapitole. Je potřeba ale zdůraznit, že tato stanovená fonologická strukturu funguje spíše jako **pomocné kritérium** na základě, kterého můžeme ve znacích schéma doložit. Ve vlastním korpusu znaků bude následně patrné, že vymezené fonologické rysy jsou pro uchopení komplexního schématu nedostatečné.

Skrze shodné parametry fonologické struktury založené na základních rysech představového schématu NÁDOBA a fonologické struktury zkoumaných znaků bylo poté **metodou observace** vyexcerpováno několik metaforických znaků, které jsou odvozeny od schématu NÁDOBA. Z těchto znaků bylo následně vybráno celkem 12 příkladů. Výběr probíhal tak, aby splnil následující požadavky: (a) získání **základního přehledu** o fungování tohoto schématu, (b) pokrytí co **nejširší typologie** schématu a (c) pokrytí co **nejširší významové oblasti** znaků, v nichž se toto schéma uplatňuje.

---

⁷⁹ Moudrá (2017, s. 44–45) určila, že znak CESTA je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru, ruce jsou ve tvaru P/B₀, dlaně směřují proti sobě a ruce se pohybují směrem dopředu od těla mluvčího.

4.2 Fonologická struktura znaků, v nichž se realizuje představové schéma NÁDOBA

Při stanovení fonologické struktury, na jejímž základě bylo zkoumané schéma v analyzovaných znacích identifikováno, byly jednou z klíčových složek strukturní elementy představového schématu NÁDOBA v té podobě, jak byly představeny v podkapitole 3.1.2 *Strukturní elementy*. Protože je zkoumaným materiálem (český) znakový jazyk, tedy jazyk vnímaný vizuálně a tvořený pohyby rukou, hlavy a horní části trupu, a protože se práce soustředí na pojetí schématu NÁDOBA ve vztahu k lidskému tělu, vstupuje zde do hlavní role také samotné tělo znakujícího. Jinak řečeno se stává nádobou tělo samotného produktora.

Určení fonologické struktury, na jejímž základě bylo schéma NÁDOBA ve znacích identifikováno, vzniklo tedy na základě průniku několika (již výše uvedených) okolností, tj. (1) obecně platných **strukturních elementů** schématu a (2) specifického užití schématu, kterým je promítnutí představy nádoby na **tělo znakujícího**. Je potřeba ale zdůraznit, že stanovení této fonologické struktury je také zčásti vytvořeno na základě (3) předchozího **pozorování znaků** (především jejich parametrů) představených v práci Šuchové a Gardelkové. Tato metoda byla užita na základě skutečnosti, že Šuchová a Gardelková v analyzovaných znacích potvrdily přítomnost metafory nádob (to je předpokladem i přítomnosti představového schématu NÁDOBA).⁸⁰

Na základě výše uvedených tří okolností byly zaznamenány následující poznatky:

- 1) Předně se již při pozorování v předešlém výzkumu (Pokorná 2017) ukázalo, že ve znacích s přítomností metafory nádob je patrná tendence k užívání jisté kategorie klasifikátorových tvarů ruky: **klasifikátorů držení**.⁸¹ Pro vysvětlení této tendence je nutné se zaměřit na strukturní elementy schématu NÁDOBA, vycházející z přímé lidské zkušenosti. Užití těchto klasifikátorových tvarů ruky je patrně způsobeno právě touto přímou zkušeností člověka s předmětem typu nádoba, s jeho manipulací a fungováním: nádoba představuje jistý ohraničený prostor, v němž něco je, do kterého lze něco přidávat, nebo z kterého lze něco odebírat. S tím souvisí fakt, že pro přidávání

---

⁸⁰ Toto stanovení fonologické struktury však není definitivní a jedná se pouze o návrh možného způsobu identifikace zkoumaného schématu.

⁸¹ Klasifikátory držení popsali Macurová a Vysuček (2005, s. 269). Klasifikátory držení definují jako typ klasifikátorových tvarů ruky, který odkazuje k tomu, jak předměty držíme nebo jak s nimi zacházíme. V ČZJ existují např. klasifikátory, které zastupují držení plochých tenkých předmětů, klasifikátory zastupující malé nádoby, jiné naopak nádoby velké. Ve své bakalářské práci se jim věnovala také Tikovská (2006, s. 138–156). Všechny tvary ruky ČZJ jsou v příloze I.

či odebrání, resp. pro manipulaci, musíme dotyčný objekt **uchopit**. S ohledem na poslední okolnost, totiž že schéma je zde promítnuto na samotné tělo znakovacího, který produkuje svou výpověď právě pohyby rukou, je tendence k užívání klasifikátorů držení evidentní (např. znak PAMATOVAT (SI) metaforicky znázorňuje myšlenky jako předměty, které je třeba uchopit, abychom je následně mohli uložit do naší mysli, více viz s. 54). Zároveň však není fonologická struktura znaků omezena jen na klasifikátorové tvary ruky držení, ale v kontextu NÁDOBY se objevují i klasifikátory jiné.

- 2) Představové schéma NÁDOBA je budováno na prostorové orientaci dovnitř-ven, představující základní elementy tohoto schématu. Promítnutím představy nádoby na tělo znakovacího můžeme očekávat, že se tyto elementy „vtisknou“ do jednotlivých parametrů znaků (**princip ikonického mapování**), jelikož se v případě znakového jazyka jedná o prostorovou produkci. Prostorová orientace dovnitř-ven se promítnutím nádoby na tělo může přeměnit (resp. omezit) na prostorovou orientaci směrem k tělu a směrem od těla, jenž koresponduje s parametrem pohybu. Ve znacích, ve kterých se uplatňuje schéma nádoba, lze proto předpokládat to, že se v nich pohyb omezuje na **směr k tělu a směr od těla**.⁸² V této práci je přistoupeno k tělu jako k celku, to znamená, že například znak, který je artikulován směrem doprava nebo šikmo dopředu nahoru je stále vnímán jako znak artikulovaný směrem od těla (jinými slovy od těla neznámá jen přímý pohyb dopředu). Jelikož ale víme, že různé procesy mohou probíhat také uvnitř nádoby (např. var kapaliny) bez uplatnění pohybu dovnitř/ven, není toto omezení pohybu definitivní. Na základě pozorování znaků bylo totiž zjištěno, že znaky, ve kterých se uskutečňuje proces probíhající pouze uvnitř nádoby, jsou artikulovány na těle (příp. ve velmi těsné blízkosti těla) s pohybem realizovaným v orientaci **nahoru/dolů**.
- 3) Další bod pozorování se soustředil na parametr místa artikulace a s ním související místo případného kontaktu. Místo artikulace se ve většině zkoumaných znaků omezovalo na artikulaci v **těsné blízkosti těla** (resp. určité části těla) či **přímo na těle** (resp. s kontaktem na těle). V některých případech se znaky s přítomností představového schématu NÁDOBA artikulovaly v převážné části v neutrálním

---

⁸² V předchozím výzkum (Pokorná 2017) bylo pracováno s prostorovou orientací k tělu – od těla jako s představovým schématem, pro který byla stanovena fonologická struktura. Ta se pro představové schéma NÁDOBA specifikovala v parametru tvaru ruky. S tímto rámcem se poté pracovalo při hledání znaků s přítomností příslušného schématu. Posléze se však ukázalo, že kritérium prostorové orientace k tělu – od těla není dostačující.

znakovacím prostoru, ovšem počáteční nebo koncový bod kontaktu se omezoval opět na těsnou blízkost těla či na kontakt přímo na těle (např. znak ZMATEK-V-HLAVĚ, více viz s. 58).

- 4) Parametr orientace dlaní a prstů byl sice do fonologické struktury zařazen jako čtvrtý parametr s předpokladem jisté specifikace, avšak během pozorování nebylo zaznamenáno jakékoliv omezení. Ve struktuře je orientace vymezena jako libovolná.⁸³
- 5) Posledním důležitým poznatkem jsou znaky s přítomností představového schématu NÁDOBA, které jsou artikulované v neutrálním znakovacím prostoru s počátečním tvarem ruky D, který odkazuje na určitou část těla. Podle Brennanové (2005) se jedná o případ **metonymie**. Brennanová si povšimla, že u znaků souvisejících s myšlením se objevuje deiktický tvar ruky, který považuje za metonymický vztah k myšlení. Oblast hlavy je podle ní tradičně asociována s mozkem a kognicí vůbec a reprezentuje tím zdroj a místo myšlení. (Brennan 2005, s. 372). Brennanová ve své terminologii označuje deiktický tvar ruky za morfém s metonymickou bází. Jako příklad ve své studii uvádí složený znak, který lze do angličtiny přeložit jako REMEMBER WITH BITTERNESS. Tento znak se skládá ze dvou sekvenčních morfémů THINK a GRASP, THINK představuje deiktický morfém (prst ukazuje k hlavě) a GRASP je morfémem znázorňující metaforu držení. (Brennan 2005, s. 375–376).

---

⁸³ V rámci parametrů lze také uvažovat o vzájemné poloze rukou, avšak ani v té nebylo zaznamenáno žádné specifikace, proto je ponechána zcela stranou. Pozornost by si naopak zasloužily orální komponenty, ve kterých lze zaznamenat strukturní mapování lidské zkušenosti, tento jev by však vyžadoval hlubší výzkum.

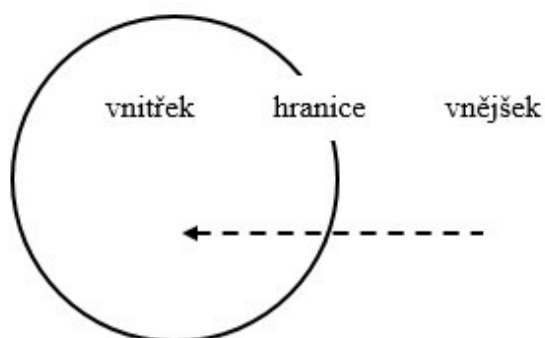

Podle výše zaznamenaných poznatků byly pro přehlednost vytvořeny **3 pomocné typy** fonologických struktur, podle kterých bylo představové schéma NÁDOBA ve většině znaků analyzováno:

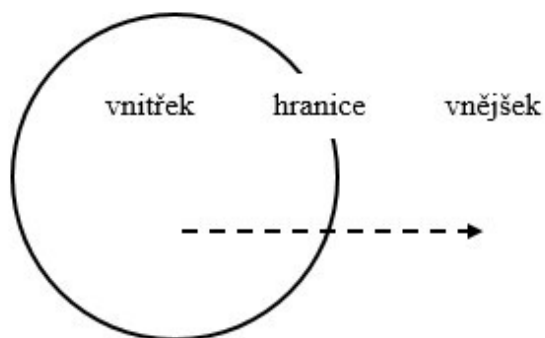
A) Typ. č. 1 – směr dovnitř nádoby / směr z nádoby (schéma je znázorněno obrázky 21 a 22):⁸⁴ představuje skutečnost, že nádoba, resp. naše tělo, je ohraničený prostor, do kterého lze něco vkládat, nebo z kterého lze něco vyjímat; aby „to něco“ mohlo být přenášeno, musí to být uchopeno

Přehled fonologické struktury:

- a) tvar ruky: **klasifikátorové tvary ruky držení**
- b) pohyb: **k tělu / od těla**
- c) místo artikulace a kontakt: **v blízkosti těla / na těle**
- d) orientace dlaně a prstů: libovolná

Obrázek 21: Typ. č. 1 (směr dovnitř nádoby)

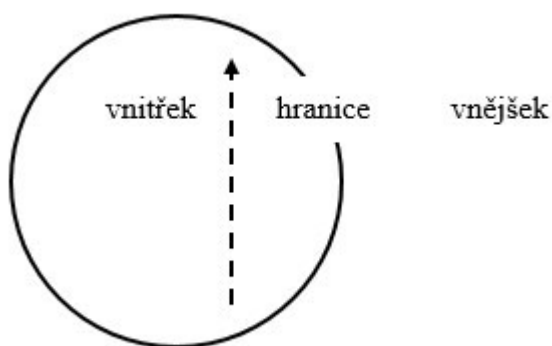
Obrázek 22: Typ. č. 1 (směr z nádoby)

⁸⁴ Pro přehlednost bylo užito dvou znázornění, jednoho pro pohyb směrem dovnitř nádoby, druhého pro pohyb směrem z nádoby, oba pohyby jsou však zahrnuty do jednoho typu schématu.

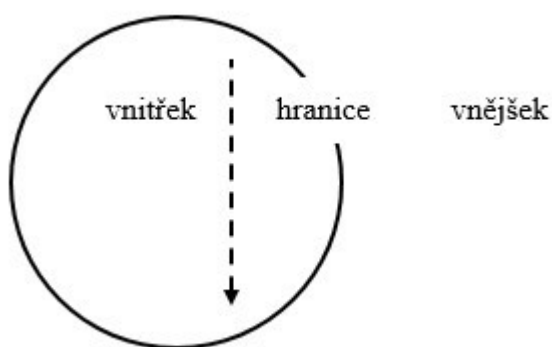
B) Typ č. 2 – uvnitř nádoby (schéma je znázorněno obrázky 23 a 24):⁸⁵ představuje skutečnost, že nádoba, resp. naše tělo, je ohraničený prostor, uvnitř kterého může probíhat aktivita, aniž by byla v interakci s vnějškem

Přehled fonologické struktury:

- a) tvar ruky: **klasifikátorové tvary ruky držení**
- b) pohyb: **nahoru, dolů**
- c) místo artikulace a kontakt: **na těle**⁸⁶
- d) orientace dlaně a prstů: libovolná

Obrázek 23: Typ. č. 2 (směr nahoru uvnitř nádoby)

Obrázek 24: Typ. č. 2 (směr dolů uvnitř nádoby)

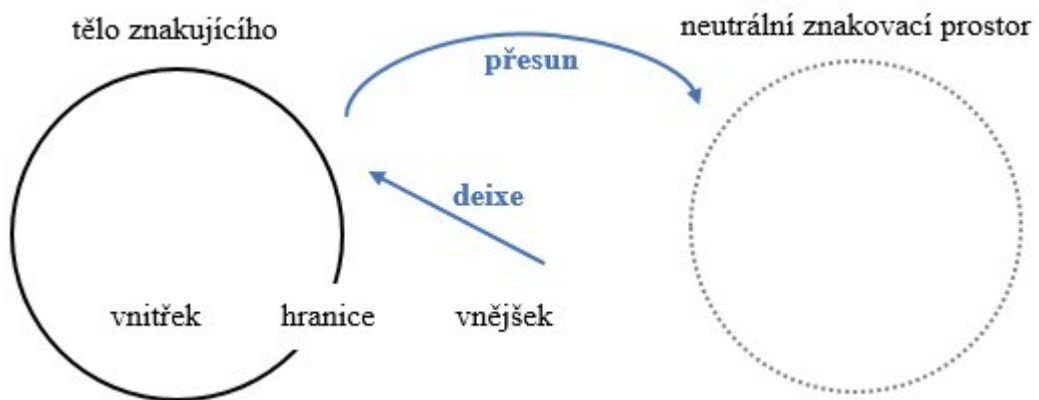
⁸⁵ Pro přehlednost bylo užito dvou znázornění, jednoho pro pohyb směrem nahoru uvnitř nádoby, druhého pro pohyb směrem dolů uvnitř nádoby, oba pohyby jsou však zahrnuty do jednoho typu schématu.

⁸⁶ Případně ve velmi těsné blízkosti těla.

C) **Typ č. 3 – metonymie** (schéma je znázorněno obrázkem 25): zvláštní případ, který označujeme jako metonymii (viz Brennan 2005, s. 372, též Šúchová 2007, s. 76); jedná se o odkaz na nádobu deiktickým tvarem ruky D a o následné přesunutí produkce znaku do neutrálního znakovacího prostoru

Přehled fonologické struktury:⁸⁷

- a) tvar ruky: **deiktický tvar ruky D**
- b) pohyb: **pohyb k tělu**
- c) místo artikulace a kontakt: **v blízkosti těla / na těle**
- d) orientace dlaně a prstů: libovolná

Obrázek 25: Typ. č. 3 (metonymie)

⁸⁷ Fonologická struktura pro tento specifický případ je natolik obecná, že je zřejmě irelevantní, každý znak je potřeba analyzovat z mnoha dalších hledisek, ale pro komplexnost je uvedena.

Jak bylo popsáno v podkapitole 4.1 *Výběr jazykového materiálu a způsob analýzy*, skrze shodné parametry fonologické struktury pro představové schéma NÁDOBA a fonologické struktury zkoumaných znaků bylo metodou observace vyexcerpováno několik znaků, které metaforicky souvisí se schématem NÁDOBA. Co se týče kritéria počtu shodných parametrů, analýza se drží zčásti metodologie Moudré (2017), která do svého výzkumu představového schématu CESTA zahrnuje i znaky, které se shodovaly v méně než třech parametrech. Tyto znaky však Moudrá považovala za periferní. Naopak znaky, které se shodovaly ve třech a více parametrech, považovala za znaky prototypické. (Moudrá 2017, s. 101). Vzhledem k záměru této práce zde budou představeny pouze **znaky prototypické**, tj. ty, které se shodují ve všech **třech parametrech**, tzn. ve tvaru ruky, v pohybu a v místě artikulace (vzhledem k tomu, že orientace dlaní a prstů je libovolná, nebude se shoda v tomto parametru zkoumat). Z tohoto hlediska byl brán zřetel také na **různé hodnoty** jednotlivých parametrů: jsou parametry, které jsou pro identifikaci schématu NÁDOBA důležité více, a parametry, které jsou důležité méně (např. tvar ruky je klíčovým parametrem). Závažnost jednotlivých parametrů odpovídá následujícímu diagramu (uspořádáno od nejzávažnějších po nejméně závažné parametry): **tvar ruky ⇒ pohyb ⇒ místo artikulace a kontakt ⇒ orientace dlaně a prstů**.⁸⁸

Ačkoliv se některé znaky shodovaly pouze ve dvou parametrech, přičemž neshodujícím se parametrem byl tvar ruky (tedy parametr stanovený jako nejzávažnější), byly do přehledu základních reprezentantů představového schématu NÁDOBA také zahrnuty. A sice tvar ruky ve všech těchto případech neodpovídal dosud vymezeným českým klasifikátorovým tvarům ruky (Macurová – Vysuček 2005, Tikovská 2006). Přesto je možné schéma identifikovat **skrze jiné klasifikátorové tvary ruky**, které se nově objevily v diplomové práci Barbory Gardelkové (2007). V jednom případě je informace o tvaru ruky čerpána z práce Lucie Šúchové (2007). Tyto klasifikátorové tvary ruky nebyly zahrnuty ve fonologických rysech znaků, ve kterých se schéma nádoba realizuje, neboť jsou to prozatím neověřené poznatky. Jedná se o tyto klasifikátorové tvary ruky (jednotlivé tvary ruky viz tabulka v příloze I):

- klasifikátorový tvar ruky **Ď**, který zastupuje **kapající tekutiny**,⁸⁹
- klasifikátorové tvary ruky **Ō** a **Ě**, které se společně užívají pro popis **silného proudu tekutiny tryskající ven z nádoby**,⁹⁰

⁸⁸ Tento názor vychází z několika poznatků zjištěných během výzkumu, viz zde s. 46–47. Je ale potřeba zdůraznit, že parametry vstupují do vzájemných vztahů a menší závažnost jednoho parametru může ovlivnit závažnost druhého.

⁸⁹ Gardelková 2017, s. 63.

⁹⁰ Gardelková 2017, s. 64.

- klasifikátorový tvar ruky **ŷ**, který se užívá v souvislosti s **absencí**, tj. nepřítomností nějakého objektu, substance či jevu.⁹¹

Aby byla tato problematika více srozumitelná, bylo navrženo dělení způsobu realizace schématu NÁDOBA:

- a) průhledný způsob realizace schématu** – schéma, které je snadno identifikovatelné podle zde stanovených kritérií včetně klasifikátorového tvaru ruky držení; schéma je ve znacích „**průhledné**“,
- b) méně průhledný způsob realizace schématu** – schéma, které není snadno identifikovatelné, protože se parametr zkoumaného znaku neshoduje s vymezením klasifikátorového tvaru ruky držení, přítomnost schématu je vysvětlena skrze jiný klasifikátorový tvar ruky (viz výše); schéma je ve znacích „**méně průhledné**“.⁹²

Příklady znaků, které byly zařazeny do typu schématu č. 3 – metonymie, byly bez výjimky zahrnuty do méně průhledného způsobu realizace pro svou specifčnost.

V následující kapitole je představeno 12 příkladů znaků s přítomností představového schématu NÁDOBA. Každý znak je opatřen fotografií, popisem jednotlivých parametrů a vysvětlením způsobu uplatnění schématu NÁDOBA skrze fonologickou strukturu, zmíněny jsou i některé uplatňující se konceptuální metafory, na závěr je také uveden uplatňující se typ schématu, způsob realizace a významová oblast, do níž znak náleží.

4.3 Vybrané příklady znaků s představovým schématem NÁDOBA v ČZJ

Pro demonstraci způsobu fungování představového schématu NÁDOBA byly vybrány tyto znaky: PAMATOVAT (SI), ZAPOMENOUT, INFORMOVAT, VÝBUCH-VZTEKU, VZTEKAT-SE, ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ, ZACHOVAT-KLID, VYJÁDŘIT, ZLOBIT-SE, POPŘÍT-VLASTNICTVÍ, VAŘIT-V-TĚLE a UKLIDNIT-SE.

Pro přehlednost byly následující příklady znaků rozděleny do dvou podkapitol podle dvou oblastí lidského těla, kde se tyto znaky artikulují. Toto dělení odpovídá konceptuálním

⁹¹ Šúchová 2007, s. 80.

⁹² Ke zvážení je také terminologie: **transparentní** a **translucidní** způsob realizace schématu, tj. transparentní – průhledný, translucidní – méně průhledný. Stejná terminologie byla použita v rámci znakových jazyků v problematice motivovanosti znaků (viz Klíma a Bellugi, s. 21–26).

metaforám se zdrojovou oblastí schématu NÁDOBA, které se v těchto znacích uplatňují, jsou to metafory HLAVA JE NÁDOBA a TRUP JE NÁDOBA. Ukázalo se totiž, že některé ze zkoumaných znaků se artikulují v oblasti hlavy, jako nádoba je tedy konceptualizovaná hlava,⁹³ a jiné v oblasti trupu, a jako nádoba je tedy konceptualizován trup.⁹⁴ Hlavou budeme rozumět horní část lidského těla nad krkem, ve které se nachází centrum nervové soustavy mozek a smyslové funkce, které zajišťují oči, uši, nos a ústa. Trupem budeme chápat část lidského těla bez hlavy a končetin, která zahrnuje hrudník a břicho.⁹⁵ Znaky, ve kterých by byla jako nádoba konceptualizovaná jiná část těla, např. paže či ruce, nebyly ve zkoumaném materiálu nalezeny. Takovéto dělení je podpořeno také tvrzením Marka Turnera, který ve své knize *Literární mysl* v kapitole o představových schématech píše, že „dvě z nejdůležitějších nádob jsou naše hlava a naše tělo“ (Turner 2005, s. 28).

---

⁹³ Hlava může být případně dále dělena na další oblasti, které odpovídají konceptuálním metaforám, jako např. ČELO JE NÁDOBA, UCHO JE NÁDOBA, ÚSTA JSOU NÁDOBA apod.

⁹⁴ Trup může být dále dělen na další oblasti, které odpovídají konceptuálním metaforám, jako např. HRUŇ JE NÁDOBA, BŘICHO JE NÁDOBA apod.

⁹⁵ Znaky artikulované v oblasti krku, např. pod bradou, budou zařazeny do těchto dvou metafor na základě bližšího významového určení (viz dále znak INFORMOVAT).

4.3.1 HLAVA JE NÁDOBA

PAMATOVAT (SI)⁹⁶

Obrázek 26: Znak PAMATOVAT (SI)

Znak PAMATOVAT (SI) je artikulován na hlavě (na pravé části čela), dominantní (pravá) ruka je ve tvaru $\hat{B}$, ruka vykonává krátký opakovaný pohyb dopředu směrem k hlavě s koncovým kontaktem.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- ve tvaru ruky $\hat{B}$, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupující držení předmětů;⁹⁷ tvar ruky představuje uchopení a držení myšlenky,
- v pohybu, který je veden směrem k hlavě (k čelu); pohyb značí vkládání myšlenek do hlavy, resp. myslí (nádoby),
- v místě artikulace, kterým je hlava (čelo); místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: HLAVA JE NÁDOBA (MYSL JE NÁDOBA), MYŠLENKY JSOU UCHOPITELNÉ PŘEDMĚTY, MYŠLENKY JSOU PŘEMÍSTITELNÉ PŘEDMĚTY.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	průhledný	znaky související s myšlením

⁹⁶ Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk, stejný znak též Nováková (2006) a Šúchová (2007).

⁹⁷ Macurová – Vysuček (2005) označují tvar ruky $\hat{B}$ jako klasifikátorový tvar ruky zastupující držení např. plochých tenkých předmětů, též Tikovská (2006).

ZAPOMENOUT⁹⁸

Obrázek 27: Znak ZAPOMENOUT

Znak ZAPOMENOUT je artikulován v oblasti hlavy (čela), dominantní (pravá) ruka je ve tvaru $\hat{B}$, ruka vykonává přímý pohyb směrem doprava od hlavy, ruka se zavírá do tvaru $\hat{B}$.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- ve tvaru ruky $\hat{B}$, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupující držení předmětů; tvar ruky představuje uchopení a držení myšlenky,
- v pohybu, který je veden směrem od hlavy (od čela); pohyb značí vyjímání myšlenek z hlavy, resp. myslí (nádoby),
- v místě artikulace, kterým je hlava (čelo); místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: HLAVA JE NÁDOBA (MYSL JE NÁDOBA), MYŠLENKY JSOU UCHOPITELNÉ PŘEDMĚTY, MYŠLENKY JSOU PŘEMÍSTITELNÉ PŘEDMĚTY.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	průhledný	znaky související s myšlením

⁹⁸ Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk, stejný znak též Nováková (2006) a Šuchová (2007).

INFORMOVAT⁹⁹

Obrázek 28: Znak INFORMOVAT

Znak INFORMOVAT je artikulován v oblasti pod bradou, obě ruce jsou ve tvaru „O“, ruce vykonávají opakovaný kruhový alternativní pohyb směrem dopředu od brady.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- ve tvaru ruky „O“, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupující držení předmětů;¹⁰⁰ tvar ruky představuje uchopení a držení myšlenky,
- v pohybu, který je veden směrem od brady; v pohybu se znak v jednom momentu nachází v oblasti úst, kterou významově považujeme za původní místo artikulace (viz např. také Šůchová 2007, s. 85);¹⁰¹ pohyb značí vyjímání informací z úst (nádoby),
- v místě artikulace, kterým je hlava (ústa); místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: HLAVA JE NÁDOBA (ÚSTA JSOU NÁDOBA), INFORMACE JSOU UCHOPITELNÉ PŘEDMĚTY, INFORMACE JSOU PŘEMÍSTITELNÉ PŘEDMĚTY.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	průhledný	znaky související s komunikací, vyjadřováním

⁹⁹ Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk.

¹⁰⁰ Macurová – Vysuček (2005) označují tvar ruky „O“ jako klasifikátorový tvar ruky zastupující držení např. důležitých dokumentů, též Tikovská (2006).

¹⁰¹ U znaků dochází k různým vývojovým změnám, např. znaky, které byly dříve artikulovány ve velmi těsné blízkosti úst, se postupně přesunuly do oblasti brady (viz Kyle – Woll 1994, s. 117–123). Tato tendence odpovídá i znaku INFORMOVAT, a proto je zařazen do konceptuální metafory HLAVA JE NÁDOBA (ústa jsou chápána jako součást hlavy).

VÝBUCH-VZTEKU¹⁰²

Obrázek 29: Znak VÝBUCH-VZTEKU

Znak VÝBUCH-VZTEKU je artikulován u hlavy (u levé a pravé strany čela), obě ruce jsou ve tvaru O, ruce vykonávají přímý šikmý pohyb dopředu nahoru směrem od hlavy, ruce se při pohybu otevírají do tvaru Š.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- ve tvaru ruky O, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupujícím držení předmětů,¹⁰³ to představuje uchopení a držení emoce hněvu; ve tvaru ruky Š, který naznačuje následné vypuštění hněvu (explozi),¹⁰⁴
- v pohybu, který je veden směrem dopředu nahoru od hlavy (od levé a pravé strany čela); pohyb značí vypuštění (explozi) hněvu z hlavy (nádoby),
- v místě artikulace, kterým je hlava (přesněji levá a pravá strana čela); místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: HLAVA JE NÁDOBA (MYSL JE NÁDOBA PRO EMOCE), HNĚV JE SUBSTANCE V NÁDOBĚ (HNĚV JE ZVÝŠENÁ TEPLOTA TEKUTINY V NÁDOBĚ), HNĚV JE EXPLOZE.

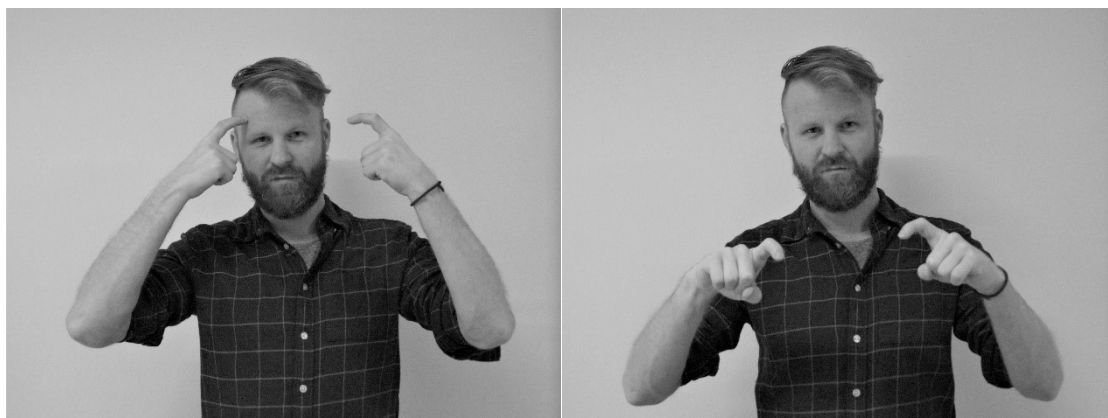
Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	průhledný	znaky související s emocemi

¹⁰² Znak je čerpán z Gardelková (2017, s. 65).

¹⁰³ Tikovská (2006) označuje tvar ruky O jako klasifikátorový tvar ruky zastupující držení velkých předmětů.

¹⁰⁴ Gardelková (2017, s. 64) uvádí, že tvary ruky O a Š se užívají pro popis silného proudu tekutiny tryskající ven z nádoby (srov. krev tryskající z tepny).

VZTEKAT-SE¹⁰⁵

Obrázek 30: Znak VZTEKAT-SE

Znak VZTEKAT-SE 1 je artikulován u hlavy (u levé a pravé strany čela), obě ruce jsou ve tvaru $\mathring{D}$ (dlaně směřují dozadu), ruce vykonávají přímý šikmý pohyb dopředu dolů směrem od hlavy, při čemž dochází k ohnutí zápěstí k vnější straně paže (dlaně směřují šikmo dopředu dolů).

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- ve tvaru ruky $\mathring{D}$, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupujícím kapající tekutiny;¹⁰⁶ tvar ruky představuje vytékání substance (emoce hněvu) z nádoby,
- v pohybu, který je veden směrem dopředu dolů od hlavy (od levé a pravé strany čela); pohyb značí vypuštění (vytékání) hněvu z těla (nádoby),
- v místě artikulace, kterým je hlava (přesněji levá a pravá strana čela); místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

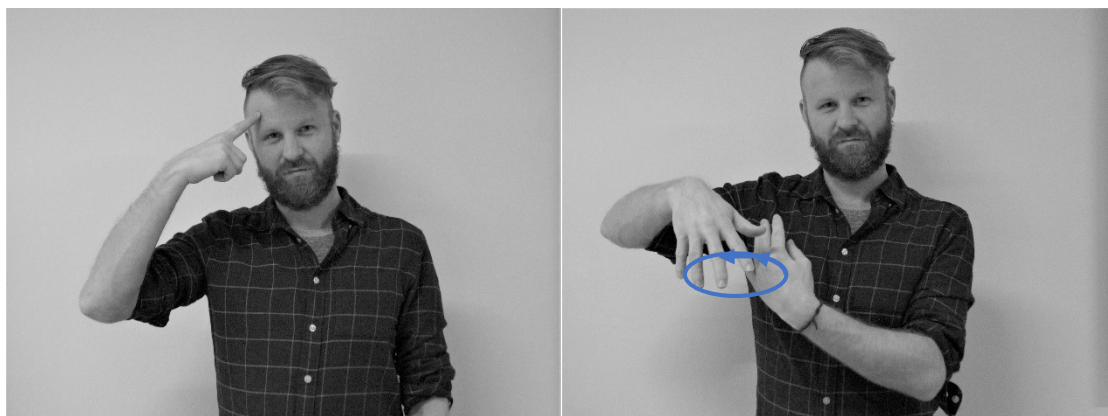
Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: HLAVA JE NÁDOBA (MYSL JE NÁDOBA PRO EMOCE), HNĚV JE SUBSTANCE V NÁDOBĚ (HNĚV JE SUBSTANCE VYTÉKAJÍCÍ Z NÁDOBY), ŠPATNÉ JE DOLE.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	méně průhledný	znaky související s emocemi

¹⁰⁵ Znak je čerpán z Gardelková (2017, s. 63), tam je znak označen jako VZTEKAT-SE 1.

¹⁰⁶ Informace vychází z práce Gardelkové (2017, s. 63) která tvrdí, že tvar ruky $\mathring{D}$ je klasifikátorový tvar ruky zastupující kapající tekutiny.

ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ¹⁰⁷

Obrázek 31: Znak ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ

Znak ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ je artikulován na hlavě (na pravé straně čela), dominantní (pravá) ruka je ve tvaru D, ruka vykonává pohyb k hlavě s koncovým kontaktem; artikulace znaku pokračuje v neutrálním znakovacím prostoru, obě ruce jsou ve tvaru 5̄ (prsty pravé ruky směřují dolů, prsty levé ruky směřují nahoru), ruce vykonávají opakovaný kruhový alternativní pohyb, při čemž dochází ke kroucení obou zápěstí.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

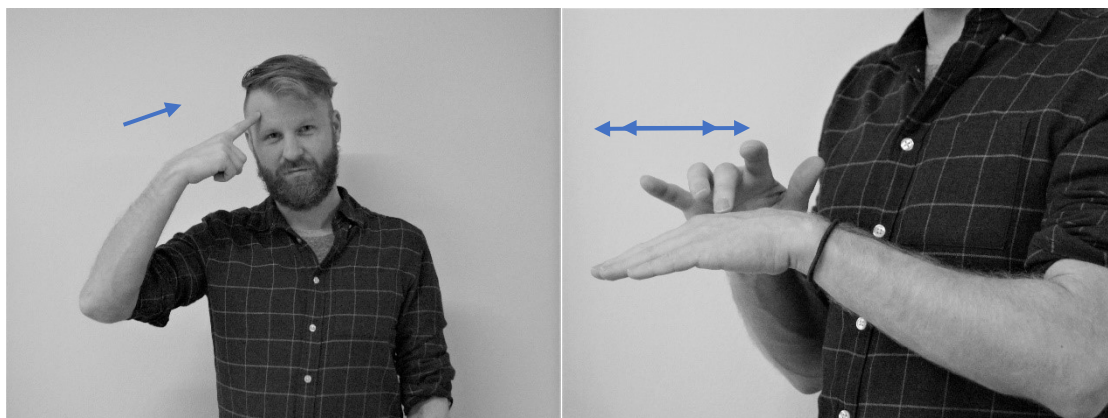
- v deiktickém tvaru ruky D, který metonymicky odkazuje k mysli,
- v pohybu k hlavě (opět odkaz k mysli) a v následném horizontálním kruhovém pohybu, který představuje míchání myšlenek v hlavě (míchání obsahu nádoby) (viz také Šůchová 2007, s. 78),
- v místě artikulace, jímž je hlava; místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: HLAVA JE NÁDOBA (MYSL JE NÁDOBA), MYSL JE OBSAH V NÁDOBĚ, KTERÝ LZE MÍCHAT, MYŠLENKY JSOU PŘEMÍSTITELNÉ PŘEDMĚTY.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 3	méně průhledný	znaky související s myšlením

¹⁰⁷ Znak je čerpán z Šůchová (2007).

ZACHOVAT-KLID¹⁰⁸

Obrázek 32: Znak ZACHOVAT-KLID

Znak ZACHOVAT-KLID je artikulován na hlavě (na pravé straně čela), dominantní (pravá) ruka je ve tvaru **D**, ruka vykonává pohyb k hlavě s koncovým kontaktem; artikulace znaku pokračuje v neutrálním znakovacím prostoru, pasivní (levá) ruka je ve tvaru **B** (dlaň směřuje dolů, prsty směřují dopředu), aktivní (pravá) ruka je ve tvaru **V**, ruka vykonává opakovaný pohyb dopředu a dozadu na hřbetu pasivní ruky s trvalým kontaktem.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- v deiktickém tvaru ruky **D**, který metonymicky odkazuje k mysli, a v následujícím klasifikátorovém tvaru ruky pro absenci **V**,¹⁰⁹ který metonymicky odkazuje k mysli, která je „prázdna“,
- v pohybu k hlavě (opět odkaz k mysli),
- v místě artikulace, kterým je hlava; místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: HLAVA JE NÁDOBA (MYSL JE NÁDOBA), MYSL JE OBSAH V NÁDOBĚ, KTERÝ LZE VYPRAZDŇOVAT, MYŠLENKY JSOU PŘEMÍSTITELNÉ PŘEDMĚTY.

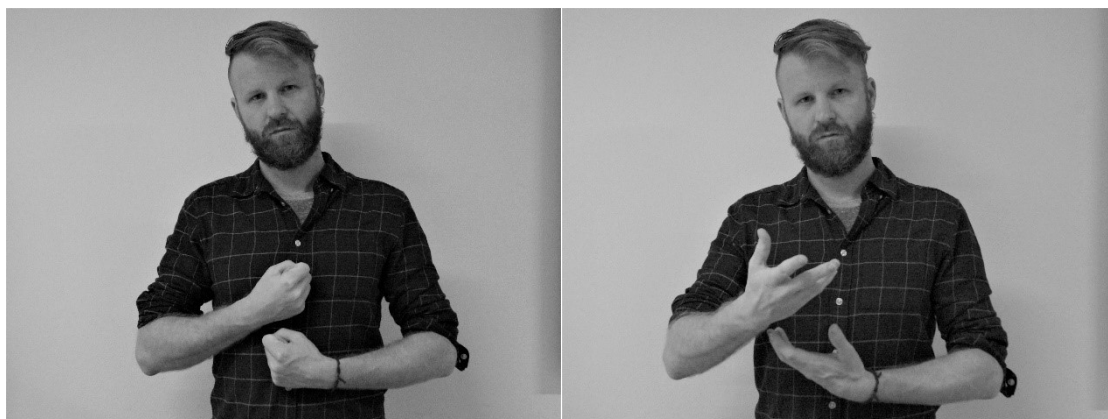
Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 3	méně průhledný	znaky související s emocemi

¹⁰⁸ Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk.

¹⁰⁹ Šúchová (2007, s. 80) poznamenává, že „znak je artikulován tvarem **V**, kterým se v českém znakovém jazyce artikuluje i znak PRÁZDNÝ (absence něčeho).

4.3.2 TRUP JE NÁDOBA

VYJÁDŘIT¹¹⁰

Obrázek 33: Znak VYJÁDŘIT

Znak VYJÁDŘIT je artikulován na hrudi/trupu, pravá ruka se dotýká prostředku hrudi, levá ruka prostředku trupu (od podpaží k bokům), obě ruce jsou ve tvaru „A“, ruce vykonávají přímý pohyb dopředu směrem od hrudi/trupu, ruce se při pohybu otevírají do tvaru 5̂.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- a) v počátečním tvaru ruky „A“, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupujícím držení předmětů, představující uchopení a držení informace; v konečném tvaru ruky 5̂, který naznačuje následné vypuštění informace,
- b) v pohybu, který je veden směrem dopředu od hrudi/trupu; pohyb značí informace, jež vyjímáme a následně vypouštíme z hrudi/trupu (nádoby),
- c) v místě artikulace, které začíná v oblasti hrudi/trupu; místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizovaná jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: TRUP JE NÁDOBA (HRUŤ JE NÁDOBA), INFORMACE JSOU UCHOPITELNÉ PŘEDMĚTY, INFORMACE JSOU PŘEMÍSTITELNÉ PŘEDMĚTY.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	průhledný	znaky související s komunikací, vyjadřováním

¹¹⁰ Znak je čerpan z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk.

ZLOBIT-SE¹¹¹

Obrázek 34: Znak ZLOBIT-SE

Znak ZLOBIT-SE je artikulován v oblasti hrudi/trupu, obě ruce jsou ve tvaru „A“, ruce vykonávají přímý pohyb směrem dopředu nahoru od hrudi/trupu, při čemž dochází ke kývání (ohybu) v zápěstí.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

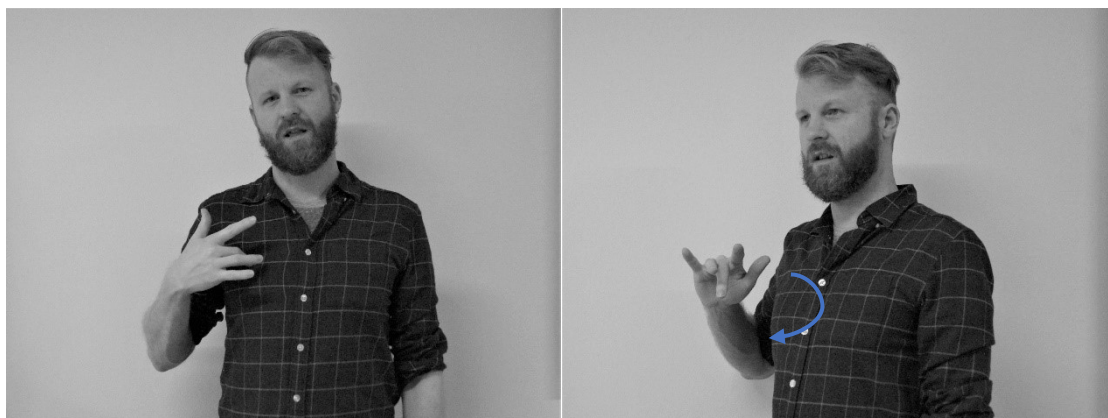
- ve tvaru ruky „A“, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupující držení předmětů; tvar ruky představuje uchopení a držení emoce hněvu,
- v pohybu, který je veden směrem dopředu nahoru od hrudi/trupu; pohyb značí zvyšování intenzity emoce hněvu v těle (nádobě) a následné vypuštění,
- v místu artikulace, které začíná v oblasti hrudi/trupu; místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: TRUP JE NÁDOBA (HRUŤ JE NÁDOBA PRO EMOCE), HNĚV JE SUBSTANCE V NÁDOBĚ (HNĚV JE ZVÝŠENÁ TEPLOTA TEKUTINY V NÁDOBĚ), VÍCE JE NAHOŘE.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	průhledný	znaky související s emocemi

¹¹¹ Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk, stejný znak též Gardelková (2017).

POPŘÍT-VLASTNICTVÍ¹¹²

Obrázek 35: Znak POPŘÍT-VLASTNICTVÍ

Znak POPŘÍT-VLASTNICTVÍ je artikulován na pravé části hrudi, dominantní (pravá) ruka je ve tvaru **V**, ruka vykonává krátký přímý pohyb s počátečním kontaktem směrem dopředu od hrudi (dotýká se prostředníček), při čemž dochází k mírnému ohnutí zápěstí k vnější straně paže (dlaň směřuje šikmo dopředu dolů).

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- ve tvaru ruky **V**, který považujeme za klasifikátorový tvar ruky vyjadřující absenci (viz výše znak ZACHOVAT-KLID); tvar **V** představuje zbavování se negativních hodnot z hrudi (nádoby),
- v pohybu, který je veden směrem od těla; pohyb značí vyjímání negativních hodnot z hrudi (nádoby),
- v místě artikulace, kterým je hrud'; místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizovaná jako nádoba.

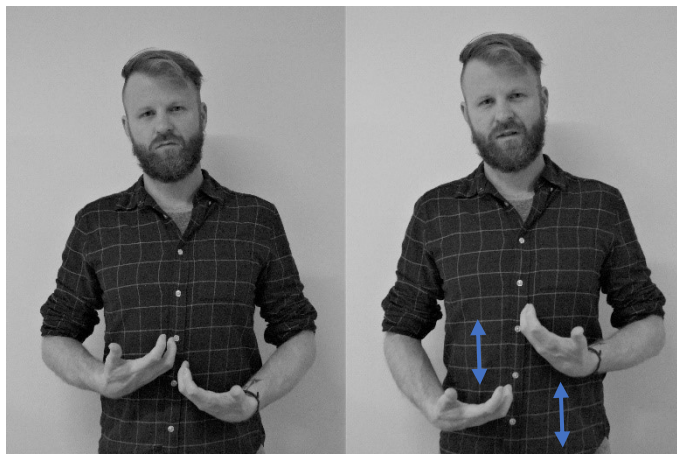
Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: TRUP JE NÁDOBA (HRUŇ JE NÁDOBA), ŠPATNÉ JE VENKU.

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 1	méně průhledný	znaky související s emocemi

¹¹² Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk.

VAŘIT-V-TĚLE¹¹³

Obrázek 36: Znak VAŘIT-V-TĚLE

Znak VAŘIT-V-TĚLE je artikulován na trupu, obě ruce jsou ve tvaru 5[#] (dlaně směřují nahoru), ruce jsou vedle sebe a vykonávají opakovaný alternativní pohyb nahoru a dolů s trvalým kontaktem na trupu.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- ve tvaru ruky 5[#], který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupující velké objekty (i jejich držení);¹¹⁴ tvar ruky představuje velké množství substance obsažené v trupu (v nádobě),
- v pohybu, který je veden alternativně nahoru a dolů; to značí pohyb tekutiny, vařící se („bublající“) v nádobě (tekutina představuje emoci hněvu),
- v místě artikulace, kterým je trup; místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizovaná jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: TRUP JE NÁDOBA (TRUP JE NÁDOBA PRO EMOCE), EMOCE JE SUBSTANCE V NÁDOBĚ (HNĚV JE ZVÝŠENÁ TEPLOTA TEKUTINY V NÁDOBĚ).

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 2	průhledný	znaky související s emocemi

¹¹³ Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk, stejný znak též Gardelková (2017).

¹¹⁴ Tikovská (2006) označuje tvar ruky 5[#] jako klasifikátorový tvar ruky sloužící k umístění velkých objektů. Dodává, že prostřednictvím tohoto klasifikátoru vyjadřujeme i vzájemné vztahy mezi objekty.

UKLIDNIT-SE¹¹⁵

Obrázek 37: Znak UKLIDNIT-SE

Znak UKLIDNIT-SE je artikulován na trupu, obě ruce jsou ve tvaru $\hat{B}^{116}$ (dlaně směřují dolů), ruce jsou nad sebou a vykonávají přímý pohyb dolů s trvalým kontaktem na trupu, ruce se při pohybu zavírají do tvaru $\hat{B}$.

Schéma NÁDOBA se uplatňuje ve fonologické struktuře znaku:

- d) ve tvaru ruky $\hat{B}$, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupující držení předmětů (zvl. plochých), v návaznosti na otevřený tvar ruky $\hat{B}$ naznačuje snížení hladiny tekutiny v nádobě (tekutina je pocit klidu),
- e) v pohybu, který je veden směrem dolů; pohyb značí snížení hladiny tekutiny v nádobě (snížení napětí v těle),
- f) v místě artikulace, kterým je trup; místo artikulace tím odkazuje k části lidského těla, která je konceptualizována jako nádoba.

Ve znaku se realizují **konceptuální metafory**: TRUP JE NÁDOBA (TRUP JE NÁDOBA PRO EMOCE), EMOCE JE SUBSTANCE V NÁDOBĚ (KLID JE SNÍŽENÁ TEPLOTA TEKUTINY V NÁDOBĚ).

Typ schématu	Způsob realizace	Významová oblast
č. 2	průhledný	znaky související s emocemi

¹¹⁵ Znak je čerpán z Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk.

¹¹⁶ Palec se v tomto znaku nachází dále od prstů.

Závěr

Hlavním záměrem této bakalářské práce byl výzkum představového schématu NÁDOBA (CONTAINER) v českém znakovém jazyce. Protože není známá žádná podrobnější práce (alespoň v českém kontextu), která by se tomuto schématu věnovala, bylo nutné shrnout základní poznatky o schématu do ucelenějšího teoretického přehledu o jeho fungování. Tento obecný teoretický základ představuje kapitola třetí, kde je schéma nádoba vymezeno z hlediska (1) **tělesné zkušenosti** (své vlastní tělo vnímáme jako nádobu), dále z hlediska (2) **strukturních elementů**, kterými jsou (a) **vnitřek**, (b) **vnějšek** a (c) **hranice** a také z hlediska (3) **základní logiky**. O představovém schématu NÁDOBA podle těchto vymezení můžeme mluvit jako o **ohraničené oblasti v prostoru**, která je definována **povrchem** a prostorovou orientací **dovnitř–ven**.

Ve vlastním výzkumu bylo podrobeno zkoumání několik uzavřených jazykových materiálů, ze kterých byly vybrány znaky, v nichž se schéma NÁDOBA uplatňuje. Zároveň bylo zdůrazněno, že se výzkum soustředí pouze na takové pojetí schématu, **kdy promítáme představu nádoby na lidské tělo** (v přesnějším vyznění by pak takovéto schéma mohlo být pojmenováno také jako schéma či „podschéma“ TĚLO JE NÁDOBA). Na základě pozorování byly stanoveny celkem **tři pomocné typy fonologických struktur**, na jejichž základě bylo schéma ve znacích identifikováno. Přehled parametrů jednotlivých typů ukazuje tabulka v příloze II.

Nejnápadnějším a zároveň nejzávažnějším parametrem, který signalizuje (spolu s dalšími okolnostmi) přítomnost schématu NÁDOBA, je tvar ruky, konkrétně **klasifikátorové tvary ruky držení**. Omezení na tyto tvary ruky je způsobeno naší zkušeností s „nádobovitým“ předmětem, tj. ohraničeným prostorem, do kterého lze něco vkládat, nebo naopak z kterého lze něco vyjmout. Při takovéto manipulaci je potřeba vkládaný/odebíraný objekt **uchopit** – vzhledem k ikonické podstatě znakových jazyků je proto tendence ke klasifikátorům držení patrná. Zároveň však výzkum ukázal, že pro schéma NÁDOBA jsou charakteristické i jiné klasifikátorové tvary ruky: **Đ**, který zastupuje **kapající tekutiny**, **O** a **Ě**, které se společně užívají pro popis **silného proudu tekutiny tryskající ven** z nádoby a **Ÿ**, který se užívá v souvislosti s **absencí**, tj. nepřítomností nějakého objektu, substance či jevu. Fonologickou strukturu znaků, ve kterých je schéma NÁDOBA přítomno, by v budoucích výzkumech mohl obohatit právě tento rozšířený repertoár klasifikátorů.

Parametr pohybu se diferencuje dvěma způsoby, jednou je to pohyb uskutečňovaný směrem **dovnitř** nádoby, nebo směrem **ven** z nádoby (**typ č. 1**), podruhé je to pohyb probíhající uvnitř nádoby (**typ č. 2**), to v konkrétní realizaci představuje pohyb směrem **nahoru** a **dolů**.

Co se týče posledního parametru, místa artikulace, realizace znaků probíhá téměř vždy ve velmi **těsné blízkosti těla** či **s kontaktem na těle**. **Typ č. 3**, pracující s **metonymií**, představuje speciální užití tohoto schématu, kdy je znak tvořen deiktickým tvarem ruky, metonymicky odkazujícím k myšlení, a následnou artikulací znaku v neutrálním znakovacím prostoru.

Na základě shodných parametrů těchto tří pomocných fonologických struktur a struktur zkoumaných znaků bylo vybráno celkem 12 znaků, v nichž se zkoumané schéma uplatňuje: **PAMATOVAT (SI), ZAPOMENOUT, INFORMOVAT, VÝBUCH-VZTEKU, VZTEKAT-SE, ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ, ZACHOVAT-KLID, VYJÁDŘIT, ZLOBIT-SE, OBLÍBENÝ, POPŘÍT-VLASTNICTVÍ, VAŘIT-V-TĚLE** a **UKLIDNIT-SE**.

Způsoby, jakými se schéma **NÁDOBA** ve znacích realizuje, byly u jednotlivých znaků popsány. Každý znak byl dále přiřazen k **významové oblasti** a také proběhla kategorizace do jedné ze dvou konceptuálních metafor podle místa artikulace, a to **HLAVA JE NÁDOBA** a **TRUP JE NÁDOBA**. Do přehledu byly vybrány znaky, které spadaly do těchto významových oblastí: (a) znaky související s **myšlením**, (b) znaky související s **komunikací, vyjadřováním**,¹¹⁷ (c) znaky související s **emocemi**. Všechny vybrané znaky související s myšlením a komunikací/vyjadřováním byly jasně vymezeny svou artikulací v oblasti hlavy. Ačkoliv byl prozkoumán pouze malý vzorek ČZJ, lze předpokládat, že i ostatní **znaky související s myšlením či komunikací/vyjadřováním** budou realizovány **v oblasti hlavy** (případně níže v oblasti krku či pod bradou), jak je tomu i v jiných znakových jazycích, jako např. v ASL, BSL nebo LIS (naopak ve východních znakových jazycích jsou tyto znaky artikulovány v oblasti břicha).

Jinak tomu ale bylo se **znaky souvisejícími s emocemi**. Konkrétně čtyři znaky z celkových sedmi znaků souvisejících s emocemi byly artikulovány v oblasti trupu. Zbylé tři znaky byly i přes obecný předpoklad, že „emoční“ znaky budou realizovány v oblasti srdce („centra emocí“), artikulovány v oblasti hlavy. Z těchto výsledků lze předpokládat, že **znaky související s emocemi** jsou v ČZJ artikulovány **jak v oblasti trupu** (většinou na hrudi, jako je tomu např. v ASL), **tak v oblasti hlavy**. K odpovědi na otázku, v jakém poměru se tyto znaky v jednotlivých oblastech vyskytují, by bylo zapotřebí širšího výzkumného materiálu. I tento nepatrný zlomek ale ukazuje, že artikulace znaků souvisejících s emocemi není v oblasti hlavy

---

¹¹⁷ Znaky související s komunikací a vyjadřováním lze také sloučit s oblastí znaků souvisejících s myšlením.

ničím výjimečným. Přehled jednotlivých znaků a jejich kategorizaci ukazuje tabulka v příloze III.

V souvislosti s výše zmíněnou kategorizací lze uvažovat i o dalších vztazích k různým aspektům zkoumaného schématu. Vzhledem k cíli práce, tj. vypracování stručného teoretického přehledu s oporou o vybrané prototypické příklady, by však další odpovědi na různé otázky vyžadovaly důkladnější výzkum, zvláště pokud jde o číselné statistiky, které by mohly potvrdit například i výše nastíněné tendence. Mezi otázky, které se vynořovaly během bádání, patří kupříkladu: Nakolik souvisí významová stránka znaku s pohybem (typ č. 1 – dovnitř/ven vs. typ č. 2 – uvnitř nádoby)? Jakou roli u znaků s pohybem dovnitř/ven hraje axiologický parametr? Lze předpokládat, že znaky produkované směrem od těla jsou negativního významu, a naopak znaky produkované směrem k tělu mají význam pozitivní? Projevuje se ikonické mapování i v rámci orálních komponentů (např. vzduch vytlačovaný z úst jako signál vyjímání objektu z nádoby)?

Představové schéma NÁDOBA a jeho výzkum ve znakových jazycích potvrzuje to, co už bylo během posledních let několikrát zdůrazněno: užívání základních zkušenostních vzorců, které v kognitivní lingvistice nazýváme představovými schémata, se neomezuje jen na jazyky mluvené, ale výrazně se projevuje také v jazycích znakových. Výsledky této bakalářské práce ukazují, že specifičnost schématu NÁDOBA ve znakovém jazyce je o to závažnější, že mluvčím je uživatel takového jazyka, který je tvořen zejména tvary rukou, jejich pohyby a pozicemi. Do hlavní role zde vstupuje charakteristický rys znakových jazyků – jejich ikonicita. Doložené znaky ČZJ, ve kterých se zkoumané schéma uplatňuje, potvrzují, že představové schéma, v této práci konkrétně NÁDOBA, je podstatným strukturujícím prostředkem pojmového systému člověka a jeho další výzkum může být zajímavý pro poznání jazykového obrazu českých neslyšících.

Použitá literatura

Literatura

BASOVNÍKOVÁ, M. *Stereotyp slyšícího člověka v českém znakovém jazyce*. [Diplomová práce]. Praha: FF UK, Ústav jazyků a komunikace neslyšících, 2017.

BEDNAŘÍKOVÁ, L. Obraz HNĚVU v českém jazyce. *Jazykovědné aktuality*, roč. 40, č. 1 a 2, 2003, s. 20–32.

BRENNAN, M. Conjoining Word and Image in British Sign Language (BSL): An Exploration of Metaphorical Signs in BSL. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 360-382. ISSN 0302-1475.

CULLEY, E. V. Supernatural metaphors and belief in the past: Defining an archaeology of religion. In WHITLEY, D. S. a HAYS-GILPIN, K. (Ed.). *Belief in the past: Theoretical approaches to the achaeology of religion*. Left Coast Press, Inc., 2008, s. 67–84. ISBN 978-1-59874-341-8.

ČURDOVÁ, V. CESTA jako primární představové schéma pro konceptualizaci procesů trvajících v čase (na příkladu sloves s předponou *do-* ve sportovní publicistice). In *Vícejazyčnost – Český, polský a německý jazyk, literatura, kultura v komparaci*. Praha: FF UK, 2016, s. 107–119. ISBN 978-80-7308-692-3.

ČURDOVÁ, V. *Jazykový obraz nohy / nohou v češtině*. [Diplomová práce]. Praha: FF UK, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2011.

EMMOREY, K. Iconicity as structure mapping. *Philosophical Transactions of The Royal Society*, [online], 2014. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: <http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/369/1651/20130301>

GARDELKOVÁ, B. a VAŇKOVÁ, I. Hněv v českém znakovém jazyce. In VAŇKOVÁ, I., VODRÁŽKOVÁ, V. a ZBOŘILOVÁ, R. *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky: schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Praha: FF UK, 2017, s. 72–97. ISBN 978-80-7308-727-2.

GARDELKOVÁ, B. *Konceptualizace emocí v českém znakovém jazyce (Na příkladu hněvu)*. [Diplomová práce]. Praha: FF UK, Ústav jazyků a komunikace neslyšících, 2017.

- CHRZ, V. *Metafory v politice*. Praha: Psychologický ústav AV ČR, 1999. ISBN 80-86174-02-6.
- JANDA, L. Kognitivní lingvistika. In SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L. (Ed.). *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2004, s. 9–58. ISBN 80-7308-072-9.
- JARQUE, M. J. Double Mapping in Metaphorical Expression of Thought and Communication in Catalan Sign Language. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 292-316. ISSN 0302-1475.
- JOHNSON, M. *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1990. ISBN 0-226-40318-1.
- KLIMA, E. S. a BELLUGI U. *The signs of language*. Cambridge: Harvard University Press, 1979.
- KRZESZOWSKI, T. P. Parametr aksjologiczny w przedpojeciowych schematach wyobrazeniowych. *Etnolingwistyka*, 1994, 6, s. 29–52.
- KYLE, J. G. a WOLL, B. *Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- LAKOFF, G. a JOHNSON M. *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books, 1999. ISBN 0-465-05674-1.
- LAKOFF, G. a JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Vydání druhé. Brno: Host, 2014. ISBN 978-80-7491-152-1.
- LAKOFF, G. Sorry I'm Not Myself Today. In FAUCONNIER, G. a Sweetser, E. (Ed.). *Spaces, Worlds, and Grammar*. University of Chicago Press, 1996, s. 91–124. ISBN 978-0226239248.
- LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006. Paprsek. ISBN 80-86138-78-X.
- MACUROVÁ, A. a VYSUČEK, P.. Poznáváme český znakový jazyk. Klasifikátorové tvary ruky. *Speciální pedagogika* 15, 2005, č. 4, s 262–275.
- MACUROVÁ, A. Proč a jak zapisovat český znakový jazyk. *Speciální pedagogika*. Praha: Pedagogická fakulta UK v Praze, 1996, 5–19.

- MAREŠ, P. *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*. Praha: Karolinum, 2014. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: http://ucjtk.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/uvod_do_lingvistiky.pdf
- MOUDRÁ, A. *Pojmové schéma CESTA v českém znakovém jazyce*. [Diplomová práce]. Praha: FF UK, Ústav jazyků a komunikace neslyšících, 2017a.
- MOUDRÁ, A. Schéma CESTA v českém znakovém jazyce. In VAŇKOVÁ, I., VODRÁŽKOVÁ, V. a ZBOŘILOVÁ, R. *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky: schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Praha: FF UK, 2017b, s. 28–45. ISBN 978-80-7308-727-2.
- PERNISS, P., Thompson, R. L., Vigliocco, G. Iconicity as a general property of language: evidence from spoken and signed languages. *Frontiers in Psychology* [online], vol. 1, 2010. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2010.00227/full>
- POKORNÁ, K. Schéma nádoba v českém znakovém jazyce. In VAŇKOVÁ, I., VODRÁŽKOVÁ, V. a ZBOŘILOVÁ, R. *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky: schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Praha: FF UK, 2017, s. 46–56. ISBN 978-80-7308-727-2.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Vybraná slovesa pohybu v češtině. Studie z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2010.
- SUTTON-SPENCE, R. Spatial metaphor and expressions of identity in sign language poetry. *metaphorik.de* [online], 19, 2010, s. 47–80. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/19_2010_sutton-spence.pdf
- ŠŮCHOVÁ, L. Konceptualizace myšlení v českém znakovém jazyce. In PETRŮ, M. et. al. *Struny mysli: Kognice 2007*. 2009. Ostrava: Montanex, s. 236–245.
- ŠŮCHOVÁ, L. *Metafora v českém znakovém jazyce*. [Diplomová práce]. Praha: FF UK, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2007.
- ŠŮCHOVÁ, L. Znakové jazyky a kognitivní lingvistika: problematika konceptuálních metafor. *Jazykovědné aktuality*, roč. 48, č. 1 a 2, 2011, s. 5–15.

- TAUB, S. F. *Language from the body: iconicity and metaphor in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. ISBN 0-521-77062-9.
- VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1122-8.
- VAŇKOVÁ, I. *Základy kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2013. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: http://ucjtk.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Zaklady_kognitivni_lingvistiky.pdf
- VODRÁŽKOVÁ, V. Schéma CESTA v české somatické frazeologii. In VAŇKOVÁ, I., VODRÁŽKOVÁ, V. a ZBOŘILOVÁ, R. *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky: schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Praha: FF UK, 2017, s. 19–27. ISBN 978-80-7308-727-2.
- WILBUR, R. B. Metaphors in American Sign Language and English. In EDMONDSON, W. H. a KARLSSON, F. (Ed.). *SLR '87. Papers from the Fourth International Symposium on Sign Language Research. Finland*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 163–170.
- WILCOX, P. P. *Metaphor in American Sign Language*. Washington: Gallaudet University Press, 2000. ISBN 1-56368-099-8.
- WILCOX, P. P. What Do You Think? Metaphor in Thought and Communicatin Domains in American Sign Language. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 267-291. ISSN 0302-1475.
- WILCOX, S. a WILCOX, P. P. The analysis of signed languages. In *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. New York: Oxford University Press, 2009, s. 739–760. ISBN 978-0199544004.
- WILCOX, S. Signed languages. In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York: Oxford University Press, 2010, s. 1114–1131. ISBN 978-0199738632.
- ZBOŘILOVÁ, R. Emoce v české somatické frazeologii. In VAŇKOVÁ, I., VODRÁŽKOVÁ, V. a ZBOŘILOVÁ, R. *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky: schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Praha: FF UK, 2017, s. 65–71. ISBN 978-80-7308-727-2.

Prameny

MACUROVÁ, Alena, Radka NOVÁKOVÁ, Romana PETRÁŇOVÁ, Zuzana HÁJKOVÁ, Kateřina ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, Milena ČIHÁKOVÁ, Lenka KLOFÁČOVÁ, David JORDA, Lucie ŠŮCHOVÁ, Nad'ra DINGOVÁ, Jindřich MAREŠ a Jitka MOTEJZÍKOVÁ. *Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav české literatury a teorie komunikace, 2011, 1 CD-ROM.

TENNANT, R. A. a BROWN, M. G. *American Sign Language Handshape Dictionary*. Washington, D. C.: Gallaudet University Press, 1998.

Webové zdroje

Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy [online]. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: <http://aleph.nkp.cz>

Český národní korpus [online]. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: <http://www.korpus.cz>

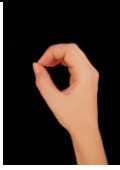

International Cognitive Linguistics Association [online]. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: <http://www.cognitivelinguistics.org/en>

Nový encyklopedický slovník češtiny. [online]. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/>

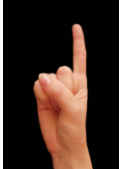

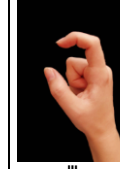

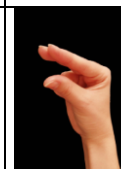

Ústav jazyků a komunikace neslyšících [online]. [cit. 2017-10-1]. Dostupné z: <http://ujkn.ff.cuni.cz/>

Přílohy

Příloha I¹¹⁸

základní tvar ruky	a) °	b) 1	c) ^	d) "	e) " "	f) =	g)	h)
zavřená ruka								
								
A	A ₀		Â					sA
skrčená ruka								
								
O								τO
								
C	C ₀	C ₁						
ruka s prsty u sebe								
								
B	B ₀	B ₁	Ĥ	Ĥ ₁	Ĥ ₁	Ī	Ĥ ₀	τĤ
ruka s prsty od sebe								
								
5					5			
								
γ			γ					
prsty vztyčené ze zavřené dlaně								

¹¹⁸ Tabulku tvarů ruky ČZJ poskytla Lenka Okrouhliková.

 D	 D ₀		 Ď	 D̈	 D̈̄	 D̈̂	 D̈̂̄	
 V	 V ₀				 V̈		 V̈̄	
 P			 P̂	 P̈	 P̈̄	 P̈̂	 P̈̂̄	
 I								
 Y								
 R								

Příloha II

typ schématu	typ č. 1	typ č. 2	typ č. 3
tvar ruky	klasifikátorové tvary ruky držení	klasifikátorové tvary ruky držení	deiktický tvar ruky D
pohyb	k tělu / od těla	nahoru, dolů	pohyb k tělu
místo artikulace a kontakt	v blízkosti těla / na těle	na těle	v blízkosti těla / na těle
orientace dlaně a prstů	libovolná	libovolná	libovolná

Příloha III

		HLAVA JE NÁDOBA	TRUP JE NÁDOBA
významová oblast	myšlení	PAMATOVAT (SI) ZAPOMENOUT ZMATEK-V-HLAVĚ	
	komunikace, vyjadřování	INFORMOVAT	VYJÁDŘIT
	emoce	VÝBUCH-VZTEKU VZTEKAT-SE ZACHOVAT-KLID	ZLOBIT-SE POPŘÍT-VLASTNICTVÍ VAŘIT-V-TĚLE UKLIDNIT-SE